Национальная библиотека Республики Тыва им. А.С. Пушкина

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 34 (16096) ◇ 1999 чылдың май 22, суббота ◇ Ат салган шагы 17.15 ◇ Садар өртээ 1 рубль 50 көп.

ЭНЕРГИЯ БОЛГАШ КАМНАЛГА

РЫНОКЧЕ ҮНЕРИ — ЧАҢГЫС АРГА

ТР-ниң Чазааның эвлечлиг хуралынга Тыва Республиканың девискээринге энергетика комплекизиниң чогумчудар талазы-биле айтырыгны чугаалашканы таварылга эвес. Чуртта тургустунуп келген ханы экономиктиг кризис ажыл-агыйның бүгү адырларынга хамаарылгалыг болганда, бистиң хүн бүрүде ажылдап турарывыс электри энергиязынга ол улуг салдарлыг болган. Ол дугайында чугаа Чазак деңнелинге чедир ксш удаа болганын чон билир.

Хуралга "ТР-ниң энергетика комплекизиниң ажылын чогумчудар, энергияны камнаар болгаш электри энергиязын садып алырының россия рыногунче үнер хемчеглер дугайында" илеткелди ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы В. П. Николаева кылган. Тургустунуп келген айтырыгга кол хамаарылгалыг "Россияның чаңгыс аай энергосистемазы" АН-ниң килдис начальниги В. В. Покатайкин, ажык хевириниң "Сибирьэнерго" АН-ниң чиңгине директорунуң оралакчызы В. В. Колмогоров, ажык хевириниң "Саян-Шушенск ГЭС" АН-ниң чиңгине директорунуң оралакчызы О.Н.Троскалеаский, ол ГЭС-тиң капитал тудуг талазы-биле килдистиң улуг инженери Е. Л. Анисимов олар киришкеннер. Хуралды ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак удуртуп, башкарып эрттирген.

1992 чылдан эгелээш Россия рынок экономиказынче кирген соонда, чурттун иштинде электри энергиязының бүдүрүлгелериниң тургузуунга реформаны чорудары негеттинип келген, оон түннелинде ол бүдүрүлгелериниң адырларының иштинге болгаш адырларының аразынга чаа экономиктиг харылзааларның хевирлери тыптып келген. Чамдыктары акционер ниитилел кылдыр тургустунуп, бир чамдыызы хуужуттунуп чоруй барган. Моон түннелинде улуг будулгаазыннар электри энергиязын бүдүрүп үндүрүп турар бүдүрүлгелерге таварышкан.

"Красноярскэнерго" бүдүрүлге каттыжыышкынның республиканың девискээринге турган — Тываның электри четкизи. Кызылдың ЧЭТ болгаш республиканың амыдырал-хандырылга энергетика салбыры 1994 чылда акционержиттинген болгаш ажык хевириниң "Красноярскэнерго" АН-ниң салбыры эргени ап, ынаар шилчиттинген турган. Оон ажыл-чорудулгазын "Красноярскэнерго" дорту-биле удуртуп турган. Республиканың энергетика адырында реформаны чорутканының түннели багай салдарлыг болганы дораан көстүп келген. Бүдүрүлгениң бадыышкыны, төлежилгеде өрелер дээш түннелинде ол адырның ажыл-чорудулгазының экономиктиг бадыышкыны эгелээн. Кызылдың ЧЭТ-тин ажылы көзүлдүр баксырап эгелээн. Электри четкилеринде электри энергиязының чарыгдалы, ажылдап турар кижилерниң саны көвүдээн. Тываның электри четкилеринге электри энергиязының чарыгдалы хемчээл езугаар 9 хуу турда, а херек кырында 20 хуу, "Тыва коммунэнерго" бүдүрүлгениң коммунал четкилеринде 15 хуу ажып турар.

Чеди чыл иштинде чорудуп келген экономиктиг реформаның түннелинде электри энергиязын садып алырының хемчээли улуг өскерилбээн. 1998 чылда 547,0 млн.квт.шак болган болза, оон ажыктыг чарыгдалы 1995 чыл-биле деннээрге, 3 хууга баткан азы 450 млн.квт. шак, а 1996 чылда тарифти 23,8 хууга өстүргениниң түннелинде, ону садып алырынга садып алыкчыларның чарыгдалы 55,2 хууга чедир өскен. Республика электри энергиязын Красноярск девискээринин рыногундан бир киловатт/шакта 86,22 мун рубльге садып ап турар, а "Россияның чаңгыс аай энергосистемазы" АН-ниң бир киловатт/шакта өртээ 17,35 мун рубль. Бистиң республикада бир киловатт/шакта электри энергиязының өртээ ону садып алганының болгаш абонент төлээни-биле катай база Тываның электри четкилериниң болгаш "Тыва коммунэнерго" бүдүрүлгенин чарыгдалы-биле катай санаарга 36 көпеек. Эрткен чылдың май айда доктаадып тургускан ортумак тариф-биле бир киловатт/шакта өртээ 16-17 көпеек болуп турар, а херек кырында оон бот-үнезинден 2,02 катап эвээш. Оон түннелинде ажык хевириниң "Сибирьэнерго" АН-ниң Тывада салбыры 1998 чылда чарыгдалын 67 млн.рубльге улгаттырган. Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал-чуртталгазының чавыс деннели база Россиядан акша дузаламчызын чедир бербейн турарын өөренип көрбейн, электри энергиязының таривин өстүргени эн чидиг айтырыгларның бирээзи болуп келген.

Бо айтырыгны эн-не чөптүү-биле шиитпирлээри — электри энергиязын мөөнү-биле садып алыр талазы-биле федералдыг рынокче үнери. Бо талазы-биле чаңгыс негелде тургустунган: электри энергиязын мөөнү-биле садып алырда, Красноярскиден эвес, ажык хевириниң "Саян-Шушенск ГЭС-тен" садып алыр, ында өртек элээн чиик. Ол талазы-биле үндезиннер бар. "Саян-Шушенск ГЭС-тиң" суг шыгжамыры 621 дөрбелчин км оон 262-ги Тыванын девискээринге хамаарып турар. Оон ниити хемчээли — 64,4 кубометр, ол суг курлавырлары-биле "Саян-Шушенск ГЭС" чылдын-на 3 млрд киловатт/шак электри энергиязын ажылдап ап турар.

Бо айтырыгны шиитпирлээр дээш ТР-ниң Чазаа "Россияның чаңгыс аай энергосистемазы" АН-ниң удуртулгазыбиле болгаш федералдыг яамылары-биле дыка-ла туруштуг ажылдаанын В. П. Николаева илеткелинге онзалап демдеглээн. Тыва Республика РФ-тиң аңгы субъектизи болганда, бодунун девискээринге энергетика компаниязын албан тудар ужурлуг болгаш Россияның рыногундан электри энергиязын мөөнү-биле садып алыр эргелиг-даа. Чоокку үеде ажык хевириниң "Красноярскэнерго" АН-ниң Тывада салбырының баазазынга чаа бүдүрүлгелерни тургузары негеттинип келген болгаш чоорту "Россияның чаңгыс аай энергосистемазы" АН-че дамчыдып бээри көрдүнген. Электри энергиязын садып алырының россия рыногунче үнери дээрге-ле, электри энергиязының санаажылгазының бүгү аргаларын рынокка дүүштүр чорудуп болур бот-тускайлаң организация болур. Оон-биле чергелештир бистин республикага электри энергиязын даштыыжы үндүр садар арга тургустунуп кээр. Ол дээрге Чадаана — Хандагайты — Улан-гом бедик вольтулуг электри дамчыдылгазы-дыр.

Эн-не бергедеп турар айтырыгларның бирээзи — электри энергиязын ажыглааны дээш хереглекчилерниң өрези. Бюджеттин бүгү деңнелинден акшаландырып турар организацияларның электри энергиязын ажыглааны дээш өрези 1999 чылдың байдалы-биле алырга, 39,4 млн рубль, оон иштинде федералдыг бюджедтен 3,5 млн.рубль чедип турар. 15,2 млн.рубль өренин төлээр хуусаазы эрткен. Республикада узуткаттынган болгаш чок болуп турар бүдүрүлгелериниң ниити өрези 47,6 млн.рубль, ону үндүр бижиир ужурлуг.

1997 чылда Тыва Республика "2000 чылга чедир энергия камналгазы" деп программаны хүлээп алганының соонда мүн-не кожууннар болгаш сумулар төптеринде энергия камналгазы чүгээртеп эгелээн. Бюджет адырының организацияларында счетчиктер салдынып турар. Ынчалза-даа бо хүннерге чедир бюджет организацияларының 20 хуузунда счетчиктер чедир салдынмаан. Чамдык таварылгаларда счетчиктерни салып каарга безин удуртукчулар оон саннарының көргүзүүн көргүспес, чажырар таварылгалар хөй. Бай-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин болгаш Сүт-Хөл кожууннарның бюджет албан черлериниң 70 хуузунда счетчиктер салдынмаан. Электри энергиязын кайы хамаанчок, кара турызында сайгарлыкчы езу-биле ажыглап турар кижилер көвүдээн. Оон хараазы-биле өре-шире чылдан-чылче уламна көвүдеп кел чыдар.

Илеткелиниң түннелинде В. П. Николаева Одаар үүл, энергетика болгаш транспорт яамызы болгаш девискээр энергетика комиссиязы электри энергиязының камгалалы дээш эки ажылдап турар хереглекчилерни шаңнап-мактаарының негелдезин ажылдап кылырын сүмелээн. "Энергия камгалалының дугайында" Хоойлуже катап эглип кээп, ону амгы үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап кылгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынга бадыладыры-биле киирери эргежок чугула апарган. Электри энергиязының камгалалынче кол кичээнгейни бир-ле дугаарында удуртукчулар салыр ужурлуг, оларның харыысалга чок ажылының түннелинде Тыва Республика кончуг улуг өре-ширеге дүшкени кижи бүрүзүн бодандырар үе келген.

Сергей ХЕРТЕК.

Ажыл-албан

ПРЕЗИДЕНТИГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Далай-ламаның Россияда доктаамал төлээзи, буддизм философиязының профессору геше Джампа Тинлей Тывага база катап аалдап чораан. Ол Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Талалар республикада буддизм хөгжүлдезиниң, сагыш-сеткил сайзыралының байдалын чугаалашкан. Тываның Камбы-ламазының албан-дужаалының дугайында чугаа база болган. Геше Тыванын Камбы-ламазының албан-дужаалынга чоокта чаа кечил ат алган хүрээ ламазы Тензин Чинбаны сүмелээн.

— Бо албан-хүлээлгени мени күүсетсин деп Тыванын бөлүк чурттакчыларының дилээнден ойталаар ужурга таварыштым, чүге дизе, беш ай иштинде Бурятияның Баргузин чавызаажынга турдум — деп, ол чугаалаан. Ш. Д. Ооржак удавас бүгү Тыванын буддистериниң хуралынга бо айтырыгны шиитпирлээрин дыңнаткан.

Геше Джампа Тинлей харыы чугаазынга Тывада хүрээ-шажынның эки хөгжүп турарын, олче Президентиниң болгаш Чазактың сагыш салыышкынын бедии-биле үнелээш, тыва улустун моон соңгаар чаагай амыдыралдыг болурун күзеп чалбараашы, Президентиге Богда бурганның шуткумалын тывыскан.

Рита САМБУ.

ТР-ниң Чазаанда

КҮҮСЕЛДЕНИ ХЫНААР

Тыва Республиканың Чазааның хуралы май 19-та болуп эрткен.

1998 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның Отчедун ТР-ниң Дээди Хуралының сессиязынга чугаалажып турар үеде депутаттарның база ук Отчетту кожуннарга, хоорайларга таныжып турар үеде чурттакчы чоннун берген саналдарын, сүмелерин күүседир хемчеглерни бадылаар дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле дыңнадыгны ТР-ниң Чазак Аппарадының удуртукчузу — ТР-ниң сайыды Э. Х. Ооржак кылган. Мурнунда болган Чазак хуралын ук хемчеглерни сайгарып көргеш, аңаа немелделер киирери-биле соңгаарлаткан турган. Хемчеглерниң төлевилели үш бөлүктен тургустунган, оларның-биле Чазак кежигүннери шуптузу танышкан болгаш адын салганын ол дыңнаткан. Оон соонда хемчеглерге немелделерни, эдилгелерни хуралдың киржикчилери киирген. Хемчеглерни бадылаан Чазак доктаалын хурал хүлээп алган. Яамылар, ведомстволар, кожууннар, Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар чагырга-лары депутаттарның чурттакчы чоннун саналдарын, сүмелерин күүседир хемчеглерни амыдыралга боттандырар дээш тодаргай ажылды чорударын, оон күүселдезиниң дугайында ай санында медээни Чазак Аппарадынга киирип турарын ук доктаалда айыткан.

1999 чылдың чайынында уруглар дыштанылгазын организастаар талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны сайгарып көрген. Эрткен 1998 чылда уругларның чайгы дыштанылгазын багай эвес организастаанын хуралга демдеглээн. Бо чылын белеткел ажылдарын чорудуп турар. Акша-көпеек чедишпейн турарындан лагерьлерге эрткен чылдан эвээш уруглар дыштанырын планнап турар Президент—Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак ону дыңнааш, эрткен чылдан эвээш эвес уругларны дыштандырар, орта чарыгдаар акша-хөрөнгини дилеп тывар айтыышкынны хамаарышкан организацияларга берген.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Бай-Тайгадан

● Школада өөренип турар малчыннар уруглары, пенсионерлер болгаш өскедаа күзелдиг кижилер чемензин дээш "Бай-Тал" коллективтиг ажыл-агый каттыжыышкыны столоваяны ажыткан. Оон чеми элбек, амданы чаагай, шынары эки, өртээ чиик. Ындыг болурга улус ону мактаар.

● Амгы рынок үезинде дузалал ажыл-агыйын сайыратпас чүве болза, амыдырап-чурттаары берге болу берген. Бай-Тайга кожуун чагыргазы мал-маган өстүрүп, ногаа, картофель тарыыр талазы-биле өскелерге үлегер-чижээн шагда-ла көргүзе берген, хамыкты баштап орар организация болур. Чоокта чаа коллектив кежигүннери Ажыг-Кара-Сугда Чайлаг деп черде бодунун кадарчызынга баргаш, ангор өшкүлерин кыргып алганнар. Дүгү беш шоодай ажыг болган. Ону садарын шиитпирлээннер. Акшаны шак мынчаар ажылдап алыр чүве-дир ийин.

Сарыг-оол САЛЧАК.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың 1999 чылдың май 12-де хүлээп алган Чарлыктарын езугаар республиканың улус ажыл-агыйының мурнакчыларының ажылын бедии-биле үнелээш, бедик шаңналдарны тывыскан. Оон иштинде:

"ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ" ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ

Россия Федерациязының Национал политика яамызының Чөөн-Сибирьде девискээр органының кол специализи **Алдын-оол Кангаевич КАНЗАЙГА;**

"Тыванын агаар оруктары" ААН-ниң "МИ-8" вертоледунун командири **Владимир Седип-оолович БЕЛЕКПЕНГЕ** тывыскан.

"ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ" ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ

Улуг-Хем кожуунда "Улуг-Хая" совхозтун кол инженери **Донгак Шаңгыр-оолович ДӨПЕР-ООЛГА;**

"ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ" ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ

Тыванын Алдан-Маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейиниң шажын килдизиниң эргелекчизи **Анатолий Степанович КОМБУГА;**

"ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ" ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ

Таңды кожуунда Кочетов ортумак школазында математика башкызы **Төгеринмаа Пиевна ОЮНГА;**

Бии-Хем кожуунда Туранның № 1 ортумак школазының директорунуң оралакчызы **Елена Викторовна БЕЕЦЫНАГА;**

"ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ" ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ

Улуг-Хем кожуунда Шагаан-Арыгның уругларның уран үүл школазының башкызы **Анай Тюлюшовна МОХОБАГА;**

Өвүр кожуунуң Хандагайтыда уран үүл школазының хореография башкызы **Вилена Чаповна ООРЖАККА** тывыскан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ

Республиканың Алдан-Маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейиниң экология филиалының эргелекчизи **Карааскыс Шугдур-ооловна МОНГУШТУ;**

Алдан-Маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейиниң эртем консультантызы **Кыргыс Тадаевич АРАКЧААНЫ;**

Каа-Хем кожуунуң Бүрен-Хем суму чагыргазының даргазы **Юрий Долаанович ЛОПСАННЫ;**

"Тыва харылзаа информ" федералдыг күрүне бүдүрүлгезиниң шугум-аппарат цегинин кол инженери **Игорь Дмитриевич ГЕРАСИМОВТУ;**

Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызының пособиелер талазы-биле кол специализи **Марина Бавууевна КОЛДУ** шаңнаан.

"ҮШ-БЕЛДИР" КУРОРТ ЧАЛАП ТУР

ЧҮГЛЕ БОЙДУС-БИЛЕ КАТТЫШКАНДА КИЖИ ААРЫГЛАР-БИЛЕ ДЕМИСЕЖИР КҮШТҮ ТЫВАР БОЛГАШ ОЛАРНЫ ТИИЛЕЭР.

Кайгамчык бойдус, сероводородтуг изиг, кремний, азоттуг аржаанны душтар, ванналар кылдыр хүлээп алырга, нерви системазының хоочураан аарыгларын, дамырлар, чүстериниң херээженнер аарыгларын, кештиң, ЛОР — органнарның, урологтуг болгаш өскедаа аарыгларын эмнээр.

КАДЫКШЫЛ СЕЗОНУ КУРОРТКА ИЮНЬ 16-ДА

Ажыттынар:

1-ги сезон **июнь 16-дан июнь 28-ке** чедир.
2-ги сезон **июнь 28-тен июль 10-га** чедир
3-кү сезон **июль 10-дан июль 22-ге** чедир
4-кү сезон **июль 22-ден август 3-ке** чедир.
5-ки сезон **август 3-тен август 15-ке** чедир
6-гы сезон **август 15-тен август 27-ге** чедир.
7-ги сезон **август 27-ден сентябрь 8-ке** чедир.

КУЛЬТУРЛУГ БОЛГАШ СПОРТЧУ ОЮННАР СИЛЕРНИ МАНАП ТУРАР.

Путевканың өртээ (13 хонук) — **2500 РУБЛЬ.** (Туда төлээри — **2100 РУБЛЬ**).

7 харга чедир уругларга 30 хуу чиигелде.

Дыштаныкчыларны путевкада айыткан сезонда хүлээп алыр.

Эмчиниң сүмелээни-биле ийи путевкалыг 2 сезонда эмнедип болур.

"ҮШ-БЕЛДИР" курортка эмнедирге ырак курорттарга эмнеткенинден дээштиг, чүге дээрге организмниң аржаанга чаңчыгарынга эвээш үе үнер.

САКТЫП АЛЫҢАР: кадыкшыл — амыдыралдың бүгү-ле эки үүлдерин чая базып турар. Кадыкшылды шилип алыңар, бодунарга бүзүрелдиг болур силер.

БААР АДРЕЗИ: **Кызыл хоорай, переулок Юбилейный, 7. Телефон: 3-10-77.**

Депутаттар — соңгукчуларында

КӨДЭЭ: НАРЫН АЙТЫРЫГЛАР

Тыва Республиканың Дээди Хуралының бөлүк депутаттары чоокта чаа Өвүр болгаш Чөөн-Хемчик кожууннарның соңгукчулары-биле ужурашкаш келген. Бөлүктүң составынга Дээди Хуралдың Даргазы Ш. Кара-оол, "Тыва автоорук" эргелелиниң начальниги депутат С. С. Санаа болгаш республиканың уран үүл школазының башкызы депутат К. Б. Ондар олар Өвүрнүң Ак-Чыраа, Чаа-Суур, Дус-Даг, Солчур болгаш Хандагайты суурларының база Чөөн-Хемчиктиң Хөндергей, Чыраа-Бажының соңгукчулары-биле ужуражып, ол черлерде чоннуң амыдыралы болгаш ажыл-ижи-биле таныжып, чоннуң санал-оналдарын дыңнап, моон соңгаар чүү кылыр болза эки-ле дээрзиниң дугайында ак-кара чокка чугаалашкан келген.

Ак-Чыраа — Тывада кыдыгкыйыг, ырак суурларның бирээзи. Суурнун Культура бажыңынга чон-биле ужуражып тура, Ш. Кара-оол Дээди Хуралдың эрткен үеларде кылып чоруткан ажылдарының отчедун берип, парламентиниң ниити ажыл-чорудулгазының уг-шииниң дугаиында тайылбырлап берген. Ылангыя амгы парламент Тыванын Чазаа-биле сырый демниг ажылдаар дээш күжениишкиннерни үндүрүп турар дээрзин ол чугаалаан.

Ак-чыраажылар-биле ужуражып тура, депутаттар боттарының бодалдарын база илередип, көдээге моон соңгаар чүү кылыр болза эки дээрзиниң дугайында чугаалааш, чоннуң санал-оналдарын, оларның чагыг-дилеглерин дыңнааннар. Ылангыя Хандагайтыже кирер ояр оруктун тудуун дүргедедир дугайында чон дыка сагыш човап турар. Маңаа хамаарыштыр С. Санаа сөс алгаш, ол орукту бо чылын шалыпкын кылып тургаш, күзүн дужаап болурун дыңнаткан. А Чеди-Хөлче дорт ажар орук бо чылын акша-төгериктиң чедишпезинден ажыглалга киириннмес деп, ол чугаалаан. Сумунун чагырга даргазы А. Базыр-оолдуң чугаазыбиле алырга, сумуда орук-харылзаа айтырыы дыка нарын болуп турар. Кижи аарый бээр болза, ону чедирер дүрген дуза машиназы чок. Телевидениениң ийиги каналы чок. Радио ажылдавайн турар. Харылзажыр чаңгыс аргазы — рация 122 өрегеде 473 кижи чурттап турар. Оларның аразында 122 өөреникчи бар. Олар интернат кылыр дээн бажында амдыызында өөренип турар. Ынчангаш школада, уруглар садында болгаш эмнелге пунктузунда кижилер ажылдап турар. Пекарня, магазин дүшкен. Хөмүр чок ужурундан чамдык объектилериниң суун төпкеш кыштаан. Саарлыкчыларның чедирген бараанының өртээ. Кызылдыынга деннээрде, барык 2 катап улуг бооп турар. Ажыл чок кижилериниң саны хөй. Механизаторлар үүлге сезоннуг ажылдарга өй болуп турар.

База бир нарын айтырыг — мал оорлаашкыны. Ак-Чыраанын мал-маганын ажыы-биле чугаалаарга, дерт үүктен оорлап турар.

Бо бүгү айтырыгларга хамаарыштыр депутаттар чамдык тодаргай харыыларны берген болгаш чамдыктарын төпке, сайыттарга тургузар болган.

Чаа-Суур сумузу. Чон-биле ужуражылга үезинде депутаттар сөс алган соонда, сумунун чагырга даргазы В. Ч. Сарыглар үүве чугаалааш, сөөлгү 4 чыл иштинде сумунун девискээринден ниитизи-биле 1400 баш бода мал моол талаже оорладып киргенин дыңнаткан. Хандагайтыже кирер кызыгаар оруунда моол кызыгааржыларның талазындан хээли алыр үүлдер сөөлгү үеде улам кедереп турар. Бир эвес кандыг-бир бараан, бензин азы бичии хөмүр октап бербес болза, орай деп чылдаганнааш, эртирбейн турар. Чаа-Суурда база-ла магазин чок. Ынчангаш республиканың хереглекчилер ниитилели аңаа садыг ажыдары чугула апарган. А харылзаа база-ла чок. Үүгле машина-транспорт дузазы-биле харылзажып турар. Оон аңгыда хөмүр сөөртүп эккелген транспорттун дензизин хынаар улуг деңзини база чоокку үеде суурга тургузар. Сумунун фельдшер-акушер пунктузунга база чиик машина херек, азы эрги чиик машинаны тургузуп алырынга 5-6 мун хире рубль бо хүнде хереглеттинип турар. Хандагайты-даа, Кызыл-даа чоруурунга ниити ажыглалдың транспорту бо сумуда чок. Суурнуң ортумак школазының чылыдылга системазын бо чылын чаартыр болгаш өөредилге класстарынга стол-сандайлар база херек. Уруглар садында 30 орунга матрацтар болгаш ак-чоорганнар аймаа чедишпейн турар. Суурнуң Культура бажыны туттунгандан бээр 60 чыл чедип турар. Ынчангаш оон капитал септелгезин болгаш көрүкчүлер залында олуттарны чаартыры негеттинип келген.

Дус-Даг сумузу. Бо сумуда четпестер база-ла кожазында. Чаа-Суурда биле колдуу бир дөмей. Дүрген дуза машиназы чок. Акша-төгерик чедишпезиниң ужурундан чон солуннар, сеткүүлдер чагыдып алыр арга чок болуп турар. Малчыннарның амыдырал байдалы сөөлгү чылдарда элээн баксыраан болгаш мал бажының саны дыка кудулаан. Малчыннар чигир аймаа чивейн турар, уруг-дарыгның идик-хевин садып алыр акша чок. Акша чоктун хараазындан машина-техника бардаа болза, аңаа кудар бензин болгаш солярка садып алыр арга чок. Ынай-бээр аргыжары дыка берге апарган.

Солчур сумузу. Кажан-бир шагда ырлажып чораанывыс **"Тоолда-даа дег, дүштедаа дег,** "Солчур суурувус ам мырынай кижи таныыр арга чок кылдыр "өскерилген". Кончуг чараш шыктыг кудумчу ам хөөлбек кудумчузу апарды деп, ол черниң хоочун чурттакчызы, алдарлыг хөөмейжи Валерий Монгуш ужуражылга үезинде депутаттарга чугаалаан. Суму чагыргазының даргазы А. Монгуш үндүрүглер дугайында үүве чугаалааш, сөөлгү күштүг болуп кирген үндүрүгнүң багай талаларын хомудап чугаалаан. Ылангыя тус черниң агар санынче барык акша кирбейн турар. Оон орнунга эрги үндүрүг турган болза, черле үүгээр деп ол тайылбырлаан. Оон аңгыда, мал оору шуут "адырылбас саргыдан дора" апарган. Бо айтырыгны черле ам канчалза эки дээрзин шуут аайын тыппас-тыр мен дээрзин ол депутаттарга чугаалап берген.

Дээди Хуралдың Даргазы Ш. Кара-оолдун болгаш депутаттар С. Санаанын, К. Ондарнын соңгукчулар-биле ужуражылгалары Хандагайтыга, Чөөн-Хемчик кожуунун Хөндергейге база Чыраа-Бажынга болгулаан.

Виктор КАРА-САЛ.

Хову-шөлден

ШУУДААН

Бай-Тайга кожуун бо чылын 1125 гектар черге, арат (тараачын) ажыл-агыйлар — 77, суму чагыргалары — 366, өөредилге килдизи — 16, харылзаа белдири — 15 гектар шөлге тараа культураларын тарыыр сорулганы салып, хову-шөлдерде ажыл-ижин шуудадып эгелээн.

Бо хүннерде чаштырылгага негеттинген үрезин, кыварчаар материалдарның кожуунче киир сөөртүлгези кидин түлүк чоруп турар. Часкы хову ажылдарынга киржир ужурлуг тракторларның, чүүк машиналарының хөй кезиниң техниктиг байдалы эки. Бай-тайгажыларның ажыл-үүлези бүдүнгүр бооп, чогуур дээрзинге идегел улуг.

Василий ЧАРАШ-ООЛ.

ШАҢНАЛЫ — 5000 РУБЛЬ

Тыва Республиканың Чазааның 1999 чылдың май 13-те хүлээп алганы № 295 доктаалын езугаар Өг-бүле хүнүнге тураскаатканы өг-бүлениң уран чогаадылгазының республика фестивалының тиилекчизин 5 мун рубль-биле шаңнаарын айыткан.

Республика фестивалының тиилекчизи өг-бүлени шаңнаар шаңналды садып алыры-биле ук акшаны Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы өг-бүлени быжыглаарының республика фондузунуң хөреңгизиниң күсели-биле Тыва Республиканың Президент Администрациязының Саң-хөө, бухгалтер отчедунуң болгаш учедунуң эргелелинче шилчидип бээр.

ЧАЖЫРЫП САДАРЫН ШУУТ СОКСАДЫР

Спиртти болгаш арага аймаан хоойлуга чөрүштүр садарынга удур демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1999 чылдың май 18 № 324 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 1998 чылдың январь 8-те үндүрген № 10 доктаалын херек кырынга боттандырганының түннелинде арага аймаан садып-саарары элээн чурумчаанын Тыва Республиканың Чазаа демдеглеп тур. "Араганы мөөннеп садар төп" деп каттышкан бүдүрүлгени, арага аймаанга күрүне монополиязын хандырар талазы-биле инспекцияны тургускан. Арага аймаан мөөннеп база үүрмектеп садар чөпшээрелди тургускан чорук арага кылыгларын сайгарар магазиннерниң санын тодарадыр арганы берген. 1997 чылга деннээрге, 1998 чылдың бүдүн дургузунда багай шынарлыг арагалар садары 50,5 мүн дал турган болза, 1999 чылдың бирги кварталында 17 мүн далга дең болган.

Оон-биле кады республика девискээринге багай шынарлыг арага садып-саарары мурнуку хевээр хөй бооп арткан.

1997 — 1998 чылдарда "Кызылдың пиво заводу" күрүне бүдүрүлгезинге арага продукциязын бүдүрерин кызырган чорук дашкаартан сөөртүп киирген арага аймаан садып-саарарын улгаттырган, оон түннелинде республика бюджединиң орулга кезээ дыка чидириглиг болган. Тыва Республиканың Статистика талазы-биле күрүне комитединиң медээзин езугаар алырга, 1998 чылда арага продукциязынга хереглелдиң ниити хемчээли 250 — 300 мүн декалитр турда, оларны чажыды-биле садып-саарганы 97,5 мүн декалитр четкен. Ишкен араганың үштүн ийи кезиин республикаже чажыды-биле сөөртүп кииргени илден-дир.

Үндүрүг болгаш эрге-хоойлу камгалаар органнар нормачижек, эрге-хоойлу баазын чедир ажыглап шыдаваан. Чижээ, 1998 чылда ИХЯ арага продукциязын хоойлуга чөрүштүр садып-саарганы дээш чүгле 2 кеземче херээн, а 1999 чылдың 4 айларында чаңгыс кеземче херээн оттурган. Бо угланыышкынга бүгү контроль органнарының ажыл-чөрүдүлгазын долу хемчээлге таарыштырбаан, эрге-хоойлу камгалаар болгаш үндүрүг органнарының аразында демниг хөделиншкинни таарыштырып шыдаваан.

Погоннар астып алган, сеткил-сагыжы четпес сайгарлыкчылар орулга алыр дээш кижиниң кадыкшылынга айыыл чок болур негелделеринге дүүшпес арага продукцияларын сайгарып турган. Шынары багай арага аймаа ижер чорук национал хай-халапка чедирер чыгыы апарган, ол дээрге национал айыыл чок чорукту кошкадырының барымдаазы-дыр. Чижээ, 1998 чылда багай шынарлыг арага ишкеш 204, 1999 чылдың I кварталында — 73 кижи өлген.

Арага продукцияларын хоойлуга чөрүштүр садып-саарарын шуут болдурбас талазы-биле организастыг, эрге-хоойлу байдалдыг немелде хемчеглерни алыр, республика бюджединге киирилделерни улгаттырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза

1 Арага продукцияларын хоойлу-дүрүмге чөрүштүр садып саарын турар чорук республика экономиказынга дыка улуг каражаны чедирип, кадык социал климатты хевирлеп тургузарынга багай салдарлыг бооп, криминал байдалды нарыдадып турар деп Тыва Республиканың Чазааның калбак хуралының киржикчилериниң үнелээшкини-биле чөпшээрежир.

2 1999 чылда Тыва Республиканың хереглел рыногунда этилдиг спиртти болгаш арага продукцияларын хоойлу-дүрүмге чөрүштүр садып-саарарын болдурбас болгаш шуут соксадыр талазы-биле хемчеглерни бадылаар.

3 Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Президент Администрациязының Контроль эргелелинге дагзыр.

Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың хереглел рыногунга этилдиг спиртти болгаш арага продукциязын хоойлу-дүрүмге чөрүштүр садып-саарарын болдурбас болгаш шуут соксадыр талазы-биле хемчеглер

№	Ап чорудар хемчеглер	Күүседир хуусаазы	Харыылаар черлер
1	2	3	4
	I. ХУУДА БҮДҮРҮЛГЕНИ ХӨГЖҮДЕРИ		
1.1	"Кызылдың пиво заводу" КБ Новосибирск хоорайда "Минк" дээр инвестиция бүдүрүлгезин хаара тулуп, республика бюджединге акциз төлээрин узадып тургаш, "Русская" дээр водка бүдүрер хемчээлди 150 мүн дал чедир көвүдедир	1999 чылдың дургузунда	"Кызылдың пиво заводу" КБ, Көдээ ажыл-агый, аъш-чем яамызы
1.2	"Кызылдың пиво заводу" КБ-ге 1999 чылдың төнчүзүнге чедир ТР-нин бюджединге төлевирлер талазы-биле өрезин дуглаар графикти база үндүрүг төлевирлерин узадыр дугайында ТР-нин Чазак доктаалының төлевилелин ажылдап кылыр	1999 чылдың II кварталы	Көдээ ажыл-агый, аъш чем яамызы, КУИ, Сан-хөө яамызы
1.3	Кызылдың пиво заводунга спиртти ап, "Русская" водканы бүдүрүп турарынга контрольду боттандырар	1999 чылдың дургузунда	КУИ, ҮПФАЭ, ИХЯ
	II. АРАГА ПРОДУКЦИЯЗЫН КИИР СӨӨРТҮРҮ БОЛГАШ ШЫНАРЫ		
2.1	"Тыва Республикага аъш-чем чиг эдиниң болгаш продуктуларының дугайында" хоойлу төлевилелин ажылдап кылыр	1999 чылдың III кварталы	Садыг яамызы, Күрстандартизация
2.2	"Юридиктиг албан черлериниң болгаш хууда кижилерниң республика девискээринче арага продукциязын хоойлуга чөрүштүр киир сөөрткени дээш административтиг харыысалгазының дугайында" хоойлу төлевилелин ажылдап кылыр	1999 чылдың II кварталы	Арага аймаанга күрмонополияны хандырар күркомитет, Садыг яамызы
	III. ЧӨПШЭЭРЕЛ БЭЭРИ БОЛГАШ СЕРТИФИКАЦИЯ		
3.1	Тыва Республиканың девискээринге бараанларны болгаш продукцияларны чогуур демдектер, учет медээзиниң демдектери-биле маркалаар талазы-биле РФ-тиң Чазааның 1997 чылдың май 17-де № 601 доктаалын, РФ-тиң Чазаанын анаа немелделер киирген, 1997 чылдың сентябрь 19-та № 1193, 1998 чылдың октябрь 20-де № 1223 доктаалдары-биле кады күүседирин хандырар	1999 чылдың II кварталы	Күрсадыг инспекциязы
3.2	Тыва Республиканың арага продукциязынга күрмонополия тургузар талазы-биле күркомитедин тургузар талазы-биле хемчеглерни алыр	1999 чылдың II кварталы	Чазак
3.3	Араганы болгаш спирт холаан аъш-чем продуктуларын садып алыр, шыгжаар болгаш бээр чөпшээрелдиг организацияларны амгы күштүг хоойлужудулгага дүүштүр бүрүткеп, тургузарын чорудар	1999 чылдың II кварталы	Арага продукциязынга күрмонополия хандырар күркомитет
3.4	Арага продукциязын сайгарарынга холбашкан чарыгдалдарны кызырар талазы-биле айтырыгны шиитпирлээш, арага продукциязының үүрмектеп садар өртээн кызырар болгаш оон-биле чажыт эвес, эки шынарлыг продукцияга хереглелди улгаттырар	1999 чылдың IV кварталы	Экономика яамызы, Садыг яамызы
	IV. ҮЧЕТ, САН-ХӨӨ, ҮНДҮРҮГЛЕР		
4.1	Этилдиг спиртти болгаш арага продукцияларын бүдүрери, шыгжаары база мөөннеп болгаш үүрмектеп сайгарары-биле моон мурнунда берген, түр доктааткан болгаш күш чок болдурган чөпшээрелдерни күрүнеин хостуг реестринге чорударын организастаар болгаш хандырар	1999 чылдың II кварталы	Арагага күрмонополия хандырар талазы-биле күркомитет
4.2	"Араганы мөөннеп садар төп" каттышкан күрүнеин бүдүрүлгезиниң салбырын республиканың барын кожууннарынга тургузарының эргежок чугулазының дугайында айтырыгны өөренип көөр	1999 чылдың II кварталы	Садыг яамызы, "АМСТ" ККБ
4.3	Арага продукцияларын мөөннеп болгаш үүрмектеп садып турар садыг бүдүрүлгеринин арага продукцияларын тускай маркалап турарын, араганы бүдүрүп, кудуп, шыгжап, сайгарып турарын массалыы-биле хынаар	Доктаамал	Контрольдаар органнар
	V. САДЫГ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИНИҢ АЖЫЛЫНЫҢ ЧУРУМУ БОЛГАШ НЕГЕЛДЕЛЕРИ		
5.1	"Кызылдың пиво заводу" КБ-ниң бүдүрүп турары арага продукциязының чамдык кезиинге тус чер бюджединге төлээр акцизтериниң үлүүн төлээринден түр хостаар дугайында хоойлу төлевилелин белеткээр	1999 чылдың май-июнь	Сан-хөө яамызы
5.2	"Кызылдың пиво заводу" КБ-ниң бүдүрүп турары арага продукциязының үндүрүг төлевес кезиин садарының учет чурумун болгаш дүрүмүн ажылдап кылыр	1999 чылдың май	Садыг яамызы
5.3	"Кызылдың пиво заводу" КБ-ниң тус черниң акцизтер үлүүнден хостаткан арага продукцияларын чиигеткен өртектер-биле садары-биле төлээлеткен бүдүрүлгелерни конкурс езугаар шилип алыр	1999 чылдың май-июнь	Садыг яамызы, КУИ, чер-чер чагыргалары
5.4	Садыгның, хөй-ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң мөөннеп, үүрмектеп садар бүдүрүлгелериниң тускай маркаларның шын-мегезин контрольдаар приборларны садып ап турарын контрольга алыр	1999 чылдың II кварталы	Садыг яамызы, КУИ
5.5	Арага продукциязын садар садыг черлеринге стендилерни тургускаш, аңаа арага продукциязының адын, өртээн, бүдүрген черин, (албан черинин адрезин), кылган чурттун, сертификадын, күрүне стандартын, хемчээлин, арагада хоралыг бүдүмелдерниң хемчээлин, өске-даа медээлерни тодаргай айтыр	1999 чылдың сентябрь 1-ге чедир	Садыг яамызы
	VI. АРАГА ПРОДУКЦИЯЗЫН ЧАЖЫРЫП САДАРЫ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ		
	ТР-ниң Чазааның хоойлулар болгаш доктаалдар төлевилелдерин ажылдап кылыр:		
6.1	Тыва Республиканың тускай маркалары болгаш сертификациязы чок арага продукцияларын хоойлуга чөрүштүр сатканы дээш юридиктиг албан черлериниң болгаш хууда кижилерниң административтиг харыысалгазының дугайында	1999 чылдың II кварталы	Арага продукциязынга күрмонополия хандырар күркомитет, Юстиция яамызы
6.2	Этилдиг спиртти, арага продукцияларын, спирт холаан аъш-чем продукцияларын, аъш-чемге хамаарышпас чиг эттен спирт холаан продукцияларны хоойлуга чөрүштүр сатканы дээш юридиктиг албан черлериниң, хууда кижилерниң административтиг харыысалгазының дугайында	1999 чылдың II кварталы	Садыг, Юстиция яамылары, арага продукциязынга күрмонополия хандырар күркомитет
6.3	Арага продукцияларын квартиралардан сатканы дээш хамаатыларның административтиг харыысалгазын тургузар дугайында	1999 чылдың II кварталы	ИХЯ, Юстиция яамызы
6.4	Арага продукцияларын хоойлуга чөрүштүр садыглааны дээш административтиг харыысалгага катап таварышкан кижилерге хамаарыштыр административтиг хорудалды 15 хонук чедир узадыр азы торгаал хемчээлин 2-3 катап өстүрер дугайында	1999 чылдың II кварталы	ИХЯ
6.5	Хоойлуга чөрүштүр садыглаашкындан илерээн спирт холуглуг продукцияны складтарга шыгжаарының, учедунун болгаш отчедунун, узуткаарының азы эде болбаазырадыры-биле дамчыдып бээриниң чурумунун дугайында	1999 чылдың II кварталы	Арага продукциязынга күрүне монополиязы хандырар күркомитет, Юстиция яамызы
6.6	Садыгжылардан меге спирт продукциязы садып алгаш, ону чонга садып турган хамаатыларның административтиг харыысалгазының дугайында	1999 чылдың II кварталы	ИХЯ
6.7	"Тыва тараа продукт" АН-ниң "Кызылдың пиво заводу" КБ-ге доктаамал ажылдаар үндүрүг черинин дугайында дүрүмнү болгаш оон ажылының чурумун ажылдап кылыр	1999 чылдың II кварталы	КУИ, ИХЯ, ҮПАФЭ
6.8	"Тыва Республиканың девискээринге этилдиг спиртти болгаш арага продукциязын бүдүрериниң, садып-саарарының негелделерин организацияларның болгаш хамаатыларның сагыыры дээш хынаар черлериниң дугайында" Тыва Республиканың Чазааның 1998 чылдың март 18-те № 113 доктаалының этилдиг спиртти, арага болгаш спирт холуглуг продукцияларны дажыглаарын боттандырып турар кижилерниң долу учедун, бүрүткелин хандырарынга хамаарышкан кезээнге өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер	1999 чылдың III кварталы	КУИ, ИХЯ, ҮПАФЭ
6.9	Этилдиг спиртти болгаш арага продукцияларын хоойлуга чөрүштүр бүдүрерин база саарарын баш удур сагындырар болгаш шуут соксадыр талазы-биле күрүнеиниң чаңгыс аай политиказын боттандырар ведомстволар аразының комиссиязын тургузар	1999 чылдың II кварталы	ИХЯ, ҮПАФЭ
6.10	Дараазында черлерни тургузар — арага продукцияларын киир сөөртүр, бүдүрер болгаш садып-саарар айтырыглар талазы-биле чаңгыс аай медээ баазазы — Россияның, даштыкының ликер-водка үлетпүрүнүн бүдүрүлгелериниң кылып турары арага продуктуларының талазы-биле криминалдыг экспертиза болгаш шинчилелдер медээзи чыыр черлер — этилдиг спирт болгаш арага продукцияларын хоойлуга чөрүштүр бүдүрүп база мөөнү-биле чорудуп турар кижилериниң, оларның коррупция харылзааларының, арага продукцияларын хоойлуга чөрүштүр саарарынга холбашкан бүдүрүлгелериниң дугайында медээ чыыр чер	1999 чылдың төнчүзүнге чедир	ИХЯ, ҮПАФЭ, ААФЭ, КУИ, Тыва Каайлы чери, арага продукциязынга күрмонополия хандырар күркомитет
6.11	Юридиктиг албан черлериниң, хууда кижилериниң — сайгарлыкчыларның арага продукцияларын мөөн-мөөнү-биле алгаш, "Ак", "Шивилиг" хыналда постуларын дамчыштыр эрттиргенинин дугайында удур-дедир хыналдаларны чорударын хандырар, хыналдалар үезинде карышкактар илерезе, оларны улам ыңай истээри-биле Үндүрүг полициязының федералдыг албанынга дамчыдып бээр	Доктаамал	КУИ, ҮПАФЭ
6.12	Чажыт продукция саткаш алган хөренгизи сан-хөө чөленгиижи бооп турар, организастаан кемниг бөлүглежиишкиннерниң, а ол ышкаш арага садыглаашкынын ниитизи-биле контрольдап турар черлериниң дугайында бар медээлерни анализтээр	1999 чылдың III кварталы	ИХЯ, ҮПАФЭ, Тыва Каайлы, ААФЭ
6.13	Улуг-Хемниң суг оруун дамчыштыр арага продукцияларын, спирт холаан суук бүдүмелдер сөөртүлгезинге контрольду тургузар	1999 чылдың II кварталы	ИХЯ, ҮПАФЭ, арага продукциязынга күрмонополия хандырар күркомитет, Улуг-Хем кожуун чагыргазы
6.14	Организастаар чүүлдер Тыва Республиканың девискээринче спирт болгаш арага продукцияларын киир сөөртүрүнге холбашкан хажыдыышкыннарны илередир болгаш шуут соксадыр талазы-биле калбак хемчээлдиг "Орук", "Караван-авто" операцияларны кол автооруктарга эрттирерин, Кызыл — Туран — Тоора-Хем, Кызыл — Кунгуртуг автооруктарга, Улуг-Хем кожуунда Енисей хемге милициянын хыналда постуларын Контрабанда кылыр чоруктарны, спирт холуглуг продукцияларны садып-саарарын Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Мөңгүн-Тайга кожууннарга, спиртти Алтай, Красноярск кызыгаарын дамчыштыр хоойлуга чөрүштүр киир сөөртүр чоруктарны илередир болгаш шуут соксадыр милициянын шимченгир бөлүктериниң ажылын	Тускай план езугаар 1999 чылдың июнь-октябрь 1999 чылдың июнь 15-ке чедир	ИХЯ, кожууннар чагыргалары ИХЯ, ФААЭ, ҮПАФЭ, КУИ, Тыва Каайлы
6.15	"Ак", "Шивилиг" хыналда-эрттирилге черлерин дамчыштыр спирт болгаш арага продукциялары сөөртүп турар чүүк транспортунун эртеринге ОШАКИ, ГКОВД салбырлары контрольду күштелдирер	Доктаамал	ИХЯ, ҮПАФЭ, КУИ
6.16	Арага продукциялары болгаш спирт холаан суксуннар ишкеш, хораннанып өлген бүгү таварылгаларда буруулуг кижилерни кеземче харыысалгазынче киирер хемчеглерни алыр	Доктаамал	Хоорайлар, кожууннар чагыргалары
	Арага, парфюмерия аймаа, этилдиг техниктиг спирт, спирт холаан аъш-чемге хамаарышпас үүлдер ишкеш, хораннанып өлген таварылгаларның долу медээзин чыыр	Квартал санында	ИХЯ, Кадык камгалал, Экономика яамылары, Күрстатком
	Республиканың социал-экономиктиг болгаш медицина чаагай байдалын үнелээрде, арага болгаш суррогаттарга хораннанып өлген көргүзүглерни барымдаалаар		
	VII. НАРКОЛОГИЯ АЛБАНЫН БЫЖЫГЛААРЫ		
7.1	Организмниң биологтуг кезээнге арага, наркотиктиг болгаш хоранныг бүдүмелдер сингенин тодарадыр лаборатория дериг-херекселдерин наркология стационарынга тургузар	1999 чылдың IV кварталы	Кадык камгалал яамызы
7.2	Хоорайда киир бижиткен аарыг кижилерни стационарга чыттырып эмнээрин акшаландырарын Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар чагыргаларынын даргаларынга сүмелээр	1999 чылдың III кварталы	Кадык камгалал яамызы, Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар, кожууннар чагыргалары
7.3	"Төрээн Тыванын күжү, билии, энергиязы" деп Улусчу программаны амыдыралга боттандырар сорулга-биле таакпыдан, арагадан эмнээр, амгы үенин аргаларының талазы-биле Кызыл хоорайга эмчилернин билиин бедидер. Арагадан аараанларны Кызылга, Барыын-Хемчик, Эрзин, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл кожууннарга эмнээрин организастаар	1999 чылдың май	Кадык камгалал яамызы
	VIII. АРАГАЛААШКЫН БОЛГАШ АЛКОГОЛИЗМ ПРОФИЛАКТИКАЗЫ		
8.1	Культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларының, эрге-хоойлу камгалаар органнарның болгаш медицина ажылдакчыларының ужуражыышкыннарын, хуралдарын, "төгерик столдарын" организастаар, чон ортузунга хуудустарны, брошюраларны, буклеттерни (арага темазы) нептередир, МИЧ-ни дамчыштыр кадык-чаагай амыдыралды пропагандалаар	Доктаамал	ИХЯ, Кадык камгалал, Культура, кино яамылары, "Тыва" телерадиокомпания
8.2	Спирти болгаш спирт холуглуг бүдүмелдерни хоойлуга чөрүштүр сатканы дээш харыысалгага хамааржыр амгы күштүг хоойлужудулга актыларын республика солуннарынга чырыдар. Арага уржуунда үүлгеткен кемниг-херектер дугайын чонга дыннадыр	Ай санында	Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитеди
8.3	"Этилдиг спиртти болгаш арага продукцияларын бүдүрерин болгаш садып-саарарын күрүнеден башкарар дугайында" 1999 чылдың январь 7-де үнген. № 18-ФЗ, РФ-тиң Хоойлузун телевидение болгаш радио дамчыдылгаларын таварыштыр чонга таныштырар. Бо Хоойлуну тыва дылга "Шын" солунга парлаар	1999 чылдың июнь	"Тыва" күртелерадиокомпания, Парлалганың күрүне комитеди, арагага күрмонополия хандырар күркомитет, Садыг яамызы, "Араганы мөөннеп садар" каттышкан бүдүрүлге
8.4	МИЧ-ни дамчыштыр административтиг эрге-хоойлу хажыдыышкыннарының дугайында Кодекстиң административтиг эрге-хоойлу хажыдыышкыннарынга хамаарышкан, юридиктиг албан черлериниң, хууда кижилериниң харыысалгазының дугайында 146 (садыг чурумун хажытканы), 146-4 (шынары багай бараанар сатканы), 146-5 (документ чок бараан сатканы), 146-6 (өртектериниң күрүне чурумун хажыдары), 146-7 (марка чок бараан садары), 147 (арага аймаа садар чурумну хажыдары) үүлдерни тайылбырлаар	1999 чылдың III кварталы	КУИ, ИХЯ, ҮПАФЭ
8.5	"Тувинская правда", "Шын", солуннарга кадык-чаагай амыдыралдың ажыынга, араганың, наркотиктиг бүдүмелдерниң хоразынга хамаарышкан доктаамал рубрикаларны киирер	1999 чылдың июньдан	Кадык камгалал яамызы
8.6	Эрге-хоойлу камгалаар угланыышкынныг хөй-ниити бөлүктерин чурттакчыларлыг черлерге тургузар	1999 чылдың III кварталы	Кожууннар, Кызыл, Ак Довурак хоорайлар чагыргалары
8.7	Хөй-ниити судтарының (хоочуннарның) ажылының дугайында отчеттарны чоннуң чыыштарынга эрттирер. Хөй-ниити (хоочуннар) судтарының ажылын организастаарынга эрге-хоойлу болгаш методиктиг дузаны көргүзерин ТР-ниң суд департаментизиниң эргелелинге, ТР-ниң Прокуратуразынга, ТР-ниң Юстиция яамызынга, ИХЯ-га сүмелээр	1999 чылдың октябрьга чедир	Кожууннар, Кызыл, Ак Довурак хоорайлар чагыргалары, Суд департаментизи, Прокуратура, Юстиция яамызы, ИХЯ
8.8	Массалыг арагалаашкынны болдурбас талазы-биле Бай-Тайга кожууннун Бай-Тал суурунун чурттакчыларының Кыйгырыын чоннуң чыыштарынга, өөредилге черлеринге чугаалажып, таныжар	1999 чылдың июль 1-ге чедир	Хоорайлар, кожууннар чагыргалары, Чазак Ап парадының социал хөгжүлде департаментизи
	IX. БОТТАНДЫРГАН ХЕМЧЕГЛЕРНИҢ ТҮННЕЛДЕРИН ҮНДҮРЕРИ		
9.1	Криминогенниг байдалы нарын чурттакчылыг черлерге арага аймаан садарын кызыгаарлаар дугайында Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыын белеткээри	1999 чылдың май айда	Президент Администрациязы
9.2	"Ак" болгаш "Шивилиг" эрттирилге пунктуларын дамчыштыр киир сөөртken арага продукциязының чурумун болгаш отчет бээр хевирин доктаадыр. "Араганы мөөннеп садар төп" КБ-ни дамчыштыр эрткенин, оон кирген үндүрүглерни контрольга алыр	1999 чылдың май ай	КУИ, Садыг яамызы "АМСТ" каттышкан бүдүрүлге
9.3	Арага продукцияларын шын эвес садып-саарары-биле демисел талазы-биле эки түннелдер дээш контрольдаар органнарның болгаш кожууннарның аразынга конкурсту чарлааш, түннелдерин ай санында үндүрер. Эң дээре көргүзүглерни чедип алган ажылдакчыларны шаннап, мактаарын көөр	1999 чылдың май айда	ИХЯ, ҮПАФЭ, КУИ, Садыг яамызы, күрсадыг инспекциязы, "АМСТ" каттышкан бүдүрүлге
9.4	Арага продукцияларын шын эвес садып-саарар чоруктар-биле демисел чорударының түннелдерин үндүрер республика комиссиязын тургузар	1999 чылдың май	Чазак
9.5	"Элээр чурттаар амыдырал дээш" конкурсту чурттакчылыг черлер, микрорайоннар аразынга чарлаарын кожууннар, Кызыл, Ак Довурак хоорайлар чагыргаларының даргалары чер-чер Хуралдарының төлээлери-биле кады чорударын сүмелээр, оон түннелдерин езугаар сумулар чагыргаларының даргаларын, хөй-ниити бөлүктерин, чон аразында активчилерни шаннап, мактаар	1999 чылдың июнь 1-ден эгелээр	Чагырга даргалары

ТАНЫП АЛГАНЫМ

1937 чыл. Барыын-Хемчик кожууннун Кара-Хөл сумузунга чайлаг школазынга өөренип турган мен. Улуг акым дерги садыгжызы турган. Үргүлчү Кызыл-Мажалыкче баар-кээр кижи. Бирле катап. күзүн баткаш, күскээр кыжын чаа календарь садып эккелген, оозун дөрде аптараларының дужунда хана бажынга азып каан.

Орус бижиктерлиг, чуруктарлыг ол календарьны дыкала сонуургаан мен. Арынары хөй,көрүп орда, төнмес үүве. Чайлаг школазынга Күжүгет Успун башкы орус алфавитти самбырага бижип тургаш, бисти өөредип каан. "Орус үжүктер-биле тыва сөстерни база бижип болур"— деп, башкывыс чугаалап орар үүве. Оон улаштыр орус үжүктер-биле сөстерни кожуп бижип турар апарган бис.

Чаа чылдан эгелээш, акым календарының арыннарын эртеннин-не үзүп каар апарган. Ол арынчыгаштарны чыып эгелээн мен Бир-ле хүн хой кадарып чорааш, чыып алган арынчыгаштарны сонуургап орарымга, тас баштыг кырган кижиниң чуруунун адаанда "Некрасов" деп бижээн болду Артында дөрт одуруглуг шүлүк парлаан Номчуурумга, сөстери кыска боорга, дораан-на доктаадып алдым

"Идет, гудит зеленый шум,
Зеленый шум, весенний шум. "

Бо одуругларның утказын билбес-даа болзумза, болган чок-ла чугаалай кааптып чоруур апарган мен "Үүнү чулчуруп чоруур апардың? — деп, авам элдепсинер-даа Сөөлүнде шүлүктер бижип чоруур апаргаш, ук одуругларны номчуп, доктаадып алганым ажыктыг болганын кайын уттур мен.

Өске бир саазынны көөрүмге, дыдыраш баштыг кижиниң чуруун парлааш, адаанда "А. С Пушкин" деп бижээн, артыы талазында "Зимняя дорога" деп шүлүктү парлаан чораан. Сөөлгү дөрт одуругнун сөөлгү ийи одуруу база-ла ала-чайгаар доктааттына берген:

"Колокольчик однозвучен,
Отуманен Лунный мок".

Бо одуругларны база-ла чугаалап чоруур апарган мен, кылын хөртүк кырынга бижип-даа чоруур мен. Орус дыл билбес, 13 харлыг оолчук шүлүктерниң үүгле "бараанын" көрүп чорумда, 1937 чылдың чазынында А. С. Пушкинниң шүлүктерин тыва дылга номчуур, ужур-утказын билиптер, аас-кежиктиг хүн үнген үүве. Ынчан А. С. Пушкинниң өлүрткениниң 100 чылын демдеглеп турган. ТАР-ның бар-ла турган солуннарынга ооң чамдык шүлүктерин очулдургаш, парлаан. Очулдурган шүлүктериниң барык шуптузун шээжилеп алгаш, хой кадарып чоруур өөрүмге номчуп бээр чордум

Чамдыктарын тыва аялгаларга ырлажып-даа турдувус Пушкинниң проза чогаалдарындан "Капитан уруун" бир дугаарында номчаан мен Номнун сураан шагда-ла дыннаан болзумза-даа, тып чадажып чордум. 1941 чылда Эми алдын уургайынга ажылдап чеде бергеш, ажылчыннар клувунун бичии өрээлинге турган ном санчыгажындан "Капитан уруун" тып алган мен. Баштай чаасканн номчуп турдум. Ниити чурттарга бажынынга кады турган өөрүм дилээргe, номчуп берип эгеледим. Өөрүм номну ханы сонуургал-биле дыннап, ында болуушкуннарны кичээнгейлиг чугаалажыр турдулар. Ажылчын өөрүм кажан-даа пөкпес турган. "Капитан уруу" кайда баады, эгелевит че!"—дээш, дилей бээрлер. А. С. Пушкинниң тыва дылче очулдурган шүлүктеринден одуруглар угаанымда ам-даа уттундурбаан:

"Амыдыралдың айдың даңы
Адып кээр деп, ынаныңар.
Ак-ла хаанныг орус чуртта
Албаттылар оттуп кээрлер.
* * *
Каң-на хылдыг допшпулуурнуң
Казырга дег үнү кээрге,
Кадыг демир чыда туткаш,
Хайыра чок тулуштуңар.
* * *
Эткир үннүг стаканның
Эрни-биле деңней кудуңар.
Эргекке сугар имниг билзекти
Эриг үзүмүг арагаа сугуңар.
* * *
Ханы уургай дүвүн орта
Кам чок берген чымыжыңар
Халас көңүс чер-ле барбас
Катап негеп алыр силер.
* * *
Буруу, дерзии хаан чазаан
Буруудадып, сойгалаалы.
Арыг шынның түңнелинге
Аттарывыс салып-ла каар".

Тыва шүлүк чогаалының сайзыралынга 1937 чыл пушкинчи чаа эгени тургускан Ынчангы аныяк шүлүкчүлер боттарының шүлүктерин Пушкинден үлегер ап, кур күштү чыып эгелээн. Шүлүк чогаалынга мээн хандыкшылым база оон эгелээн Шүлүктен салдынмас апарганымның чылдагааны база оон ужукталган.

Виктор САГААН-ООЛ.

Пушкин чылы

А. С. Пушкин

КАЛМЫК КЫСКА

Менди-чаагай, эрге-чассыг калмык кыс,
Менээ ындыг чегей бодал черле турбаан
Үгек терген соо-биле ээн ховаа
Үнгеп-союп, азып-тенип чоруур частым

Карактарың алыс шаандан сыгыр-сыгыр,
Хаваан калбак, думчуун черле чыпсык болгай;
Долгай дылга французтап чулчурбас сен,
Торгу-биле будун кызып олурбас сен;

Харын ынаар чемненирде англилеп,
Халыын-догаа баарынга ноюрзавас,
Сен-Марны мага ханып номчувас сен,
Шекспирге үнелелди бербес-даа сен,

Дүктүг бажың дүнгүрлени бергенде-даа,
Дүвүренчиг бодалдарга алыспас сен;
Чыылган хөйже даалык-биле маннавас сен,
Чыдып каар деп, хензиг-даа бол, сезинмес сен

Сеткилимни, чүрээмни-даа чалбыышталдыр
Сээн караан, черлик каазың бүргеп турда,
Ынаар менээ хөлге аттар дерип турда,
Ында чүү боор? — чартык шак-ла херек-тир ийин

Каас өрээл, чараш орун, үгек чууза —
Кайызы-даа дөмей ыйнаан, хупурай бер,
Каптагайны уттупкаштың байырлаанзыг,
Карак ажыт чыдыпсымза, күжүр өөрүм

Очул. Кызыл-Эник КУДАЖЫ.

ЧААДАЕВКЕ

Чыргал-ла дээш сорулдаалаан
Чырык чаагай сеткиливиске
Чырып келген айдың херел
Чылывайн чиде берди

Хаанныңарның дарлалында
Хайнып турар сеткиливис
Хамык чурттуң кыйгырыын
Хажык чокка манап-ла тур

Аныяк чалыы ынак эжим
Айыткан черге манаан ышкаш,
Амыр-чыргал айдың-чырыын
Алдаг чокка манап тур бис

Хостуг эрге херээ-ле дээш,
Хайнып турар чүрээвисти
Хамык чоннуң херээнейге
Хажык чокка берээл, эжим

Амыдырал айдың даңы
Адар-ла деп ынан, эжим
Ак-ла хаанныг Орус чуртта
Албаттылар оттуп-ла кээр

Буруу каргыс хаан чазаан
Буза-ла шаап үрегдээли,
Бусту берген тогланчыга
Бодувусту чуруур-ла боор

Очул. ТОКА.

МӨҢГЕ ДИРИГ

Өскүс өскен арат кызы — даңгынадан
Өртемчейге шылгарангай угаанныг төл
Чаяаттынып, төрүттүнгеш хөй чыл эрткен
Чамбы-дипте терелгетен мага ханып
Тывынгырның төрээн хүнүн чылдар санай
Тынар агаар, Бурганы дег алгап-йөрээр.

Амыдайның төре баштаан Хаандан артык
Алдар-аттыг тураскаалың — чогаалдарың
Делегейни дескиндир тарап үнгеш,
Депшилгеже орук изеп чалбыышталган
Хайыралыг адан-иен, ажаакчың дег
Хары чонун, өннүктерин сеңээ ынак

Чаптанчыг кыс арыг-шынчы ынакшыл дээш
Чалыы чүрээн бериптерге, адаан шагы...
Чашпаа дайзын мурнап дескен — гений ушкан
Чалыы чүрээ, мага-боду хаш бооп хуулган
Кежиктиг бай тоожуларын, ажыл-үүлен
Кезээ-шагда бөмбүрзекте чаңыланган.

Чүс-чүс чылдар шапкын хемнер агымы дег
Чүглүг оштан артык дүрген сыыган шуушкан
Каптагайда бистиң Пушкин Александр
Каткы-хөглүг, ажыл-ишти, чалыы омак
Каастап дерээн кадыннардан артык чараш
Каан хүннүн чырыы ышкаш, мөңге дириг.

Константин ХАНГАЙ
Эрзин кожуун.

ШҮЛҮКТЕР ДИЗИИ

Диирең дег хоптак сеткил хойлап алгаш,
Дириг чорда кижи караа белен тотпас.
Болчумча чок шак бо хыныыр өртемчейге
Босттаа чедир байыза-даа черле пөкпес

Ажырымчы сеткил курту бир-ле хүндүс
Аяавыстын дүвүн деже чылгапкан боор.
Мезил эздин сугзуг-дур дээш далдап чораан
Мелегейин кижи чүгле ынчан миннир.
* * *
Итпик кужу изиг оран киргелекте,
Инек-кулча чечээ хадып, бышкалакта,
Күскү хүннүн херелинге чалыы тынган
Хүрен-кызыл хаяларның девээзинге
Оогуп кээр черлик чашпан чыдын тынып,
Оолдун, кыстың ойнун ойнааш, чарылдывыс

Изиг оран кире берген итпик кужу
Итпек, хойтпак сурап келир хөглүг чазын
Чарлыышкыннын куюм чечээ — хадыыр-сарыг
Шатта, бөлде чавагазын өрүп алды.
Оолдун, кыстың ойнун ойнаар девээвисте
Ондаан сеткил сымыраныы дынналы-дыр
* * *
Соок кыжын изиг суугу доразынга
Чодаларым шокарарты дөгеп өскен
Бөдей өөмнүц ханазында көгүн солаан
Бөрттүг кадаг карактары кылаанай-дыр

Чүс-чүс кадаг аразынга согур душ бооп,
Чүгле чаасканн "чуртун" ээлеп артып калган
Хараачаны чылдар өттүр чүктеп чораан
Хана көгү элетпеен көргүзе-дир

Бөрттүг кадаг карактары дидирээнзиг
Мөгениндан чемдигир ай баккылай-дыр.
Бөмбүрзектин бодун чүктеп алган ышкаш
Бөөдей өөмнүн баганазы сирилей-дир

Мөңге шагда чырып турар чемдигир ай.
Бөрттүг кадаг. Шидий сөпкан хин көгү..
Эрткен өйнүн, амгы шагның оруктары
Эжик, дөр дег, дизээлежип келгензиг-дир...

Алексей БЕГЗИН-ООЛ.
Кызыл-Мажалык суур.

ЧОННУҢ ДЕТКИМЧЕЗИ ХЕРЕК

Бо чылдың апрель айның эгезинде Кызыл хоорайга ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агый талазы-биле күрүне комитеди "1998 чылда арга-арыгны өртпен камгаалаары-биле кылып чоруткан ажылдарының түңнели болгаш 1999 чылдың сорулгаларының талазы-биле" республиканың арга-арыг ажылдакчыларының, кожуун чагыргаларының төлөөлериниң, Иштики херектер яамызының болгаш Долгандыр хүрээлелди камгалаар талазы-биле күрүне комитединиң харыысалгалыг ажылдакчыларының киржилгези-биле чөвүлел хуралды эрттирген. Хуралга илеткелди Арга-арыг ажыл-агый талазы-биле күрүне комитединиң даргазы В. И. Канзай кылган.

Арга-арыг дээрге, күрүне өнчүзү, ону хайгаараарын арга-арыг талазы-биле күрүне комитединге дааскан. Арга-арыгны хайгаараар болгаш камгалаар талазы-биле күр-комитетте 10 арга-арыг ажыл-агыйларында, 30 лесничестволарда 860 хире кижи хаара туттунган, ооң иштинде чүгле арга-арыг даамалдары 275 Каш чыл бурунгаар моон ийи катап хөй кижи ажылдап турган Рынок экономиказының берге үезин чурттап эртип-даа турар болзувусса, арга-арыг ажыл-агыйлары болгаш лесничестволар материал-техниктиг баазазын, машина-техниказын, дериг-херекселдерин камгалап арттырган дээрзин В. И. Канзай илеткелинге демдегледи Арга-арыг ажыл-агыйларның автопарыгында 360 ажыг машина, трактор бар. Сөөлгү чылдарда төп дамчыштыр чаа 15 машинаны алган. Берге айтырыг тракторларда келген. Эң сөөлгү тракторну 1991 чылда садып алган. Часкы өрттөрге удур белеткел ажылдары доозулган. Өрт өжүрер дериг-херекселдер-биле арга-арыг ажыл-агыйларын акша-төгериктиң шаа-биле хандырган. Кунгуртуг, Кара-Хөл, Хүт болгаш Өвүр-биле рация харылзаазы чок дээрден башка, арткан черлериниң шуптузунга харылзааны тургускан Тожуда, Кызылда, Шагаан-Арыгда болгаш Сарыг-Септе өрттү агаардан хайгаараар авиаотрядтар тургустунган

Арга-арыг өртүнүң талазы-биле 1998 чыл эң берге чылдарның бирээзи болуп эрткенин В. И. Канзай демдеглээн Ниитизи-биле 323 улуг-биче өрттер болган Ол бир талазында, агаар бойдустуң берге байдалы, каан-халыындан болган, ийи талазында, өрттү үезинде өжүреринге акша-төгериктиң берге байдалындан база-ла болуп турар. Өрт бирле дугаарында кижилерниң буруузундан болуп турар, эрткен чылын кижилерниң буруузу-биле 213 өрт болган Бир эвес ТР-ниң Конституциязы-биле алыр болзувусса, арга-арыг тус черде чурттап турар чоннуң өнчүзү болур А өрттер колдуунда тус-черниң чурттакчыларының буруузу-биле болуп турар "Тывалар өртедип турар, а ону чүге Москва өжүрүп турарыл?"— деп, Москвада чугаалажып турар апарган дээрзин В. И. Канзай демдегледи

Кажан өрт болу бергенде бир дугаарында бо айтырыгны тус чернин чагыргазы хемчег алыры чугула. Олче чонну хаара тудуп, баш удур хемчег алыры эргежок чугула. Арга-арыг даамалдары бистиң республикада ындыг-ла хөй эвес. Бир эвес Россияда чаңгыс арга-арыг даамалынга 500-тен 10 муң га чер онаажып турар болза, бистиң Тывада 40 муң га, чамдыызында 1 млн. га чедип турар. Ынчангаш арга-арыг ажылдакчылары бодунуң девискээрин хайгаарап күш четпейн турары моон илдең. Сөөлгү 20 чылдарның анализинден алгаш көөрге, арга-арыгның өртениичели чыл келген тудум улам-на улгадып кел чыдар. Ону сөөлгү 1996, 1997, 1998 чылдар бадыткап турар. В И. Канзай бодунуң илеткелинге мындыг үүлдү демдегледи кыжын арга-арыг ажыл-агыйлары бодунуң күжү-биле ыяш белеткеп, өске-даа ажылдарны кылып тургаш, бичии курлавырны часкы өрттерге удур белеткеп алыр. Ооң-биле кывар-чаар материалдар садып, өрт өжүрүп турда төнер. Улуг өрттер болу бээрге, ам шалың акшазынче холдап эгелээр, оон хамык саң-хөө будалып үнер. Түңнели шалыңга өре, ундурүглер, торгаал дээш-ле баар, Федералдыг бюджет өжүрген чарыгдалды күзүн азы кыжын эгидип бээр. Борта кандыг-даа ундүрүглер, хуулар, торгаал кирбес, орта күркомитет боду-ла ядарап чыдып каар. Эрткен чылгы болган өрттерден федералдыг бюджет 487 муң рубльди ам-даа чедир эгидип бербээн.

Хуралга арга-арыгны өрттен камгалаарының Красноярскиде авиабаазаның начальнигиниң оралакчызы А К. Селин мынчаар чугаалады

— Моон мурнунда чылдарда арга-арыг өртүн агаардан хайгаараары 100 хуу турган болза, ам үүгле 52 хуу болур турар. Ол билдингир-ле акша-төгерикке үзүп турар болгай Силернің тус черде авиабаазаңарда шиитпирлээр айтыыглар хөй-дүр. Ону Чазак деннелинге шиитпирлээр болза эки. Эрткен чылын Усинскиниң авиаотряды силерге дузалашкан болгай, бо чылын олар Шагаан-Арыгны, Хөву-Аксын, Чөөн-Хемчиктиң болгаш Сүт-Хөлдүң девискээрин хайгаарап болур Авиаотрядтың болгаш Сүт-Хөлдүң девискээрин хайгаарап болур. Авиаотрядтың ажылдакчыларының саны хевээр артар, тускай хеп-биле хандырган, өрт өжүрүп турар үеде халас чемгерериниң айтыыы шиитпирлеттинип турар. Арга-арыг өртүн өжүрерде чазылдырар бүдүмелдерни садып алыр талазы-биле ак шаландырыышкын айтыыы чедир шиитпирлеттинмээнин демдеглээн.

— Бо чылын онзагай хайгааралдыг девискээрлер дугайында доктаалды хүлээп алган, ынчангаш заповедниктерниң девискээри улгадыр ужурлуг. Шупту хамаарылгалыг организациялар бир демниг ажылдаар болза, арга-арыг өртү эвээжээр. Эң берге айтырыгларның бирээзи—кызыгаар дамчыштыр кирип турар өрттер. Ол айтырыгны Убса-Нур аймактың чагыргазы-биле шиитпирлээр ужурлуг Бай-Тайга кожууннуң девискээринде ракеталарның дүжүп турар артынчыларындан өрттер база үнүп турарын ТР-ниң Долгандыр хүрээлел камгалаар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. О. Ондар саналынга чугаалаан.

Хамааты камгалал, онзагай берге байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр талазы-биле күрүне комитединиң даргазы А. К. Быков бодунуң саналынга хову өрттерин болдурбас талазы-биле Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем аяамызы кандыг-даа профилактиктиг хемчегер албайн турарын демдеглээн. Арга-Арыгны шуптувус ажыглан турар бис, өрт болу бээрге, ону өжүрер кижилер тывылбайн баар Арга-арыгның өртүн өжүрерингe чоннуң деткимчези эргежок чугула. Апрель айда чылыг 20 градус чеде бээр деп агаар медээзи бээр төп дамчыткан Амдан эгелээш оваарымчалыг болурун А К ,Быков баш удур сагындырган

Арга-арыг өртүн өжүреринге техника чугула херек. Экономиктиг кризис бергедээнинден чаа техника садып алдынмайн турар. Часкы өрттүн бертинде школаларга, албан, организацияларга лекция, беседаны арга-арыг ажылдакчыларының киржилгези-биле чоруттувус Ол талазы-биле биске улуг дузаны музей директору Т Е Верещагина, арга-арыг темазынга видеоматериалдар тырттырып чоруур М М Оюн дыка дузалаан Акша-хөренги талазы-биле кожуун чагыргазы биске дузалаан. Бойдус камгалалының органнары-биле бир демниг ажылдап турар бис Оон түңнелинде болуп турар өрттерниң саны кызырылган. Кывар-чаар материалдар садып алыр чээлини арга-арыг ажыл-агыйынга бээри күзенчиг дээрзин бодунуң саналынга Туранның арга-арыг ажыл-агыйының директору В М Шейбин демдеглээн

Сергей ХЕРТЕК.

Валерий ШАРАВИИ

САЛЫМ-ЧОЛДУҢ ШОРААННАРЫ

Романдан үзүндү

Үжен ийи самчы — үжен ийи янзы дириг амытаннар дүрзүлери болгаш бурганнар, азалар, азыралар чамдыктарынче удур көрүпкеш, кижиниң чүрээ шимирт дээр. Дыка коргунчуг, дүрзүнчүг. Оон мурнунда мындыг чүве көрүп чораан эвес, Сыргага бир-ле тоолзуг делегейде ышкаш сагындырган. Магадап, сүрээдеп, коргуп-даа олурган. Бир миннип келирге, Көгелден так туттунуп алган орар болуп-тур.

Бир-ле кижиниң шивегейлээн карактарын Сырга эскерип каан. Топтап көрүп олурарга, дүжүметтерге тускайлаан черде, бир олбук кырында Балдан саадапкан, Сырганы үзе-чаза кайгапкы дег, дүрзүнчүг хыйыртап олуруп-тур эвеспе. Алачаңгаар холдар салдынган Баарда кара даш кагыла берген Шаг-шинек үстүп, туруп чоруксаазы келген Ынчалза-даа самчыларның илбилиг хуулгаазын шимчээшкини Сырганы ол көрүштен алаактырыпкан. Сам доозулган соонда чүс чээрби сес мөгениң хүрежи эгелээн. Көгел ажыт черге баргаш, шодак-шудаан кеттинип алгаш, чүве-хөөзүн кыстарга эккеп бергеш, мөгелерге тускайлап тиккен майгынче базыпкан Мөгелер белеткенип турар аразында ырлаан, бызаанчылап, игилдээн, хомус каккан, сыгыртып, каргыраалаан кижилер үзүктелбээн

Бо хүн хүрежири-биле Таңды-Тыванын бүгү кожууннарының сурагжаан мөгелери болгаш моол мөгелер база келген. Ынчангаш адаан-мөөрей чидиг болур Маннаар, челер, чыраа, саяк аъттарның ээлери Сагыызын дуганның чанынга чыылзын— деп, бир дүжүмет алгырып-алгырып чарлапкаш барган.

Алаакта, арыг иштинде — ында-мында одагларның ыжы бурунайнчып, шиштээн эъттернин чыды оон-моон чытталып кээп турган. Хүреш көөр мурнунда шайлап, чеменип, секпереп ап турганнары ол боор. Шевер биле Сырга чодураа хөлегезинге сериттенип, хүнезинин уштуп чип, хойтпаан пактап алганнар

Мөге хүрежи эгелээн. Мөгелер девээн соонда, мөге салыкчылары баштайгы салыгның мөгелерининг аттарын адап, кыйгырып кирипкен

— Мөге Балданның онаан эккелинер. Мөге шылады — деп, бир мөге салыкчызы аянныг үнү-биле ырлаан, алганган-даа ышкаш кыйгырарга, Балдан ону долгандыр девиржип турган. Балдан үнген дораан Моолдун арзылаң мөгезинге таваржы берген.

— Салым-дыр але. Балдан ам чер албазы ол-дур, халак! — деп, бир-ле кижи улус аразында химиренген. Чөгенип олурар кижини көөр дээш Сырга ол-бо көрзүнген. Ол кижи эскерттинмейн баргантa канчаары ол үүве, Сырганың сагыш-сеткили дүвүреп, далажып эгелээн. Ийи мөгениң дүрген сегиржип алырын манап олурган чадавас. Моол мөге холун чоргаар карбаннадып, дап бергилээрге. Балдан хартыга дег кашпагайыбиле мөгени бир дескиндир кинскип келгеш, ону теверге холу-биле чер даянып кан Оон-моон "октаткан" дижип алгыржып үнген Моол мөге чөпшээрешпээн Катап хүрештирген. Октажып чадааш шаг-ла болганнар Моол мөге сезингеш, чүгле быжыглаып, Балданның шимчээшкинин хайгаарап, оон хөделирин манап туруп берген Үүг шаг болганда, Балдан моол мөгениң хыл балдырындан илбектээш, час ойтур илерге, тендирип чоруй ол ойта кээп дүшкен. Көрүкчүлер чир-шоң дээн. "Ол-дур. Чүге хөрледи" деп демги-ле билдинмес кижиниң хыы-ханган үнү дынналган. Балдан дирттиледир девивишаан, бир холунда таваакта хээй кезип каан быштакты арбактааш, чонче чажарга, улус ону черге дүжүрбейн дозуп ап тургулаан Сырганың хөөнү көдүрүлген Ынчалза-даа өөрүшкүзүн кымнын-биле-даа үлешпээн

Элээн болганда Көгел девип үнүп келгеш, үр болбааанда онаан чиигн-биле октаан. Ындыг болур дээрзин Сырга эндевээн Хүннүн изии дендээн, мөгелериниң дери кылаанайнчып агып бадып тургулаан. Шыырактары онаан октап, улаштыр-улаштыр хүрежип-ле турган. Мөгелер эвээжээн тудум сонуургал улгаткан. Дөрткү салыгда Балдан биле Көгел таварышкан. Сырганың сагыжы ийи. "Балдан Көгелди анаа хүннеп орган. Өкпези өгдейген. А Көгел ол дугайын билбес. Чүү болур, кайызы октаар ирги? Кайызы-даа октаза хамаан бе, шыыраа октаай-ла" Сырга олче көөрүнүң орнунга дээш, өскээр көрнүп, өске мөгелериниң хүрежин сонуургаан бооп сагыш-сеткилин алаактырып чадап олурда, чоп ""у-е" дээн ышкаш болган. Моол мөгени октаан шыырак мөгези октадырга, улустуң хомудааны-ла ол боор оң. Сырга ылавылап көрүп орарга, Көгел Балданның довураан аштааш, черден чап чаа көдүрүлген эзир дег буду черге дээр дегбес ужуктур девип бар чораан Сырга өөрбээн. "Балданның өдү ам улам чарлырдыр" деп дүвүренчиг боданган Мөге хүрежиниң үжүүрүнге чедир сагышка өөделиг үүве кирбестээн

3.

Хүрээ найыры эртерге чанып чорупканнар. Сырга биле Шеверниң аразынга Көгел чортуп олурган Хенертен ону бир кижи кымчызы-биле орааштыр улдапкан. Хая көрнүп келирге, артында Балдан кымчызы-биле база катап карбаш дээн Бо удаа Көгел кымчыдан барып алгаш, шелерде кымчының илдирбези үстү берген

Балдан хүрешке мөге, аассеске, адаан-өжээнге алдырбас, кара туразында эр турган Көгел-биле каш катап улай-улай кымчылажыпкан. Кайызы-даа билектерин сыырнып, диштерин ызырнып-кан. Ынчап баарга ол-бо таладан оожуктуруп, аъттарның тыннарындан алгаш, ийи үүкче тарадыр чедип каапкан. Ол ис чок эртпээн. Сырганы былаажып Көгел-биле кымчылажып турганы Балданның кадайы Балымага каш хонук эрткенде дынналы берген Балыма ашаанга чаңгыс-даа сөс эдериндан корткаш, Сырганың өөнге маннап четкеш, оон бажын сирбектеп, туразында алжылаан Сырга дорамчылаашкынга шыдашпайн, Көгелдің дузазы-биле Семис чагырыкчыдан дезип чоруур деп бодап алган. Ойнаан уруглар дамчыштыр Көгелче сөс чоруткан. "Чедип кел Көжүрүп ал "

4.

Көгелдин ада-иези каш малмаганныг бора бүдүн чурттап чоруур улус. Кажан сөс чедип келирге, аарыг адазы-биле хилинчектің хинчээн көрүп, чоруур кыстың дугайын чугаалаарга, кырганнар оглу-биле чөпшээрешкен. Сырганың байдалын ачазы билип, кээрген чыткан. "Мени чоор сен, уруум. Каапкаш, Шеверге чагып кааш, бо аалдан туралаан черинже ырап чоруй бар"

Өскен, төрээн черин каапкаш, чоруурy берге. Көгел чедип келирге, Сырга оон-биле бир кежээни өттүр чугаалашкан Дуза чедирер дээш көстүп келген эрни көргеш, Сарыгбай өөрээниндан ыглап чыткан

Орай дүне Чодураалыг-Хемниң эрииннге, куу чудукта ийи кижи сандайланып олурган Аныяк эр душтуу кыстын чажын суйбап, эргелии-биле чыыра куспактап, хоюг чымчак чаактарынга эриннерин чедирерге мага-бот изип, хып турган.Сырга кыс болгужеге, авазындан ангыда, кымга-даа ынчаар эргеленип,чассып, чоргаарланып көрбээн. Оон чанында мөге-шыырак, экерэрес аныяк эр аас-кежиктиг, найыралдыг чурттаалганы, аазап, кызыгаар чок өөрүп, кезээде кады чурттаар, ынак, найыралдыг болурунун даңгыраан берип олурган.

Сырганың бүгү назынында эн-не аас-кежиктиг болгаш эн-не мунгаранчыг кежээлериниң бирээзи ол болган Амыраанын дөңмээнге хилин кара бажын сыртап алгаш, дээрде чивеннешкен сылдыстарже көрүп, удавас өглүгбаштыг, ажы-төлдүг, ынак ашактыг, аъш-чемниг, өөрүшкүлүг, мал-маганныг болу бээрин бодап, таалап чыткан Көгел кысты дынзыды куспактап каап, өйлеп-ойлеп ошкап чыттап, чүрээ улам-на дүрген-дүрген соп, долгандыр турар делегей уттундуруп, синнигип бар-ла чыткан.

Хеп-хенертен Сырганың холундан бир-ле кижи сегирип алгаш, кам-хайыра чок шелген. Балданның соок карактары бо келген.

— Самыын херээжокту! Канчаар эвес мен, көрүп турзун!

Дагын шелерге, Сырга ок кадалып кээп ушкан. Чаактар изинейни берген. Турар дээш шимчээрге-ле, "чык" дээр Чудурук-даа, бут-даа келирле...

— Көгел кайда сен, сарыым! Дузалап көр!

— Амыр-дыр сен! Дуза дилеп де! Ол шалдан эникти, бо дораан эрлик оранынче аъткарыптар мен.

"Дора өлчүк, чаасканн эвес-тир. Ынчалза-даа Көгелге дөмей-ле күш четпестер Ол ам дораан маннап келир Мени бо азаның холундан адырып алыр."

— Че, бээр эккел' — Бир кижи алгырган. Балдан Сырганың чажындан тургузу соп алгаш, ыыт үнген угже соөртүп чорупкан. Ында беш хире кижи имиреннээн Көгелди шимчеп албас кылдыр шарып, хүлүп каан.

— Херээжокту база Хүлээш, кожуптунар! Иелдирзин эрлик оранынче чаларадыптар-дыр. Хи-хи!

Хайыра чок хол карбаш дээн. Сырганың ийи холун ажыннадыр чеп-биле долгапкан.

— Аргамчы кайыл?

— Сыргага дегбеңер, ыттар!

Көгелдің түрлүг чоон үнү дүп-нок карангы дүнче шымны берген

— Көгелди салынар, өршээңер! — Сырга ээрежип, чанныр, тейлээн

— Аътты эккел!

Эзерлиг аъты чедип эккелген, Көгелди хүлээн аргамчының уштарын азенгилерге баглапкан. Сырга бар-ла күжү-биле алгырып чүткүп турган.

— Көгелди салынар! Салынар! Оон орнунга мени

Сырганың аксын Балдан дуй адыштапкан

— Чаргырава!

Бирээзи бөөлдээш тонун салбайтыпкаш, дап бээрге, аът ынай болган Көгелдің халак-хилээ, уе-човууру чоорту ырап бар чораан Бир-ле үүвеге бажы "хок" дээн Каракка көк чалбырааш, көгереш дээн. "Ол олчаан, алгыкышкылыг, уе-човуурлуг делегей ыржым апарган Ыыт чок барган. Аъттың дуюнун даажы ыраан... Сырга миннип келирге, Шевер оон кырынче суг кудуп, деткерген турган

...Айдын. Чырык деп үүвези аажок. Чылгыны хавырып, бөлүп кааш, аалдан шайлап алыр дээш хап кел чоруурга, соонда кара үүве сөөрткен аът ону оя-оя маннааш, дээргиледип эрткен Шалбадаар аъдын ээй тырткаш, дап берген. Сыдымын аът-биле эдертир-халдып ора чеже соккаш, шалбадааш төрепчилепкен Көгел чүгле тыныг Хан-чин борашкан арын-башты кижи таныыр ужур чок.

Шеңне чечээ дег найырал кидин түлүк чечектелип кел чыда, халапка таварышкаш, ара кадып калган. Сырга Көгелди бир ай ажыр ажаап келген. Ада-иези ону алгаш чанарда, амытан бурууну Сыргаже чууй каап каан "Мээң оглумну ам моон соңгаар ала караан-биле көрбес сен, эшпи" дээш, Көгелдің авазы хыйыртапкаш чоруткан

Күжүр Сырганың сагыжы сагыш-ла эвес. Дүн-хүн чок ыглап, мунгарап келген Ону кым билир боор Кымга хамаан үүвел Кым кээргээрил Ажыгга ажыг улажып, аарыг адазы амызынга боду четтине берген.

Ынчаар ажыг-шүжүгнү дың кара чаңгыс өскүс кыс канчап шыдажырыл, канчап чүктеп эрттирерил? Ыглаарга карак чажы келбес, ышкыырга хөрек шыдашпас "Аас-кежик чок бооп болуп төрүттүнген, кандыг кончуг салымым бак амытан боор мен.

Өштүглериниң хыын хандыр Өлүп-чидип, ырай берейн" —Шак ол бодал дүн-хүн чок сүрүп келген.

Көгел ол олчаан сээден кижи апарган.

(Уланчылыг)

Понедельник — май 24

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 КУЛЬТУРА МЕДЭЭЛЕРИ.
9.20 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
10.20 Кадыкшыл
10.45 Мультфильм.
11.00 Хүүлгаазыннар шолу.
12.00 КУЛЬТУРА МЕДЭЭЛЕРИ.
12.15 "Кады" деп программа
13.00 "Кадын Аннанын чажыды, азы Мушкетерлар үжен чыл эрткенде", уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
14.30 Бут бөмбүүнүн допчуллалы
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Космоста полиция", сериал
15.45 Мультфильм.
15.55 Сылдыстар шагы.
16.30 Он алды харга чедир..
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 Аялганы тып көрем.
18.45 Мында болгаш ам.
19.05 "Маска кеткен кижи" деп программа.
19.45 "Сегун", сериал
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ.
21.35 Агаар
21.40 "Даг чурттуг кижи-IV"
22.35 КӨРҮШ.
23.20 Фестиваль түннелдери
23.50 МЕДЭЭЛЕР
00.10—02.20 "Минин биле Пожарский", уран-чечен фильм.

"РОССИЯ"
7.00—09.45 Эртенгинин мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир.
7.45—7.56 Дамчыдылгалар программазы. Телеоюн
9.15 Дежурный кезек
9.45 Бараанларны — почта дамчыштыр
10.10 "Миледи", т/с
11.00 МЕДЭЭЛЕР
11.35 "Үш хаанның тулчуушкуну", т/с
12.30 КӨРҮШ
13.30 Мультфильмнер
13.45 Музыка
14.00 МЕДЭЭЛЕР
14.30 "Чародей", т/с
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с
16.15 Орус лото
17.00 МЕДЭЭЛЕР
17.30 Суурга
18.00 "Тэфиге уткуштур" Чылдың болур национал телешанналдың хүн демдеглели
18.15 Гомеопатия болгаш кадыкшыл

"ТЫВА"
17.30 Мультфильм.
17.45 Чедер-четпестер
18.05 "Лабиринт", телевикторина.
18.15 МЕДЭЭЛЕР
18.25 Маанын хүрештери
18.55 "С-Тойз"— фотоконкурсту коргузер
19.05 ИДЕГЕЛ.
19.25 ТЫВА ЧЕРДЕ
19.45 Коллаж

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.30 Тодаргайы-биле
20.40 Баштайгы көрүштен ынакшыл
21.15 "Мээн дээре өөнүүм — генерал Василий, Иосифтің оглу", уран-чечен фильм
23.10 Акуна матата
00.15 Дежурный кезек
00.30—01.00 МЕДЭЭЛЕР

НТВ
7.00 БӨГҮН
7.25 Градусник
7.30 Криминал
7.40 Мен — камгалакчызы мен
7.50 Дуза
7.55 Акша айтырыы
8.05 Дириг амытаннар дугайында медээлер
8.10 Мультфильм
8.20 Кардан өзээ
8.25 Градусник
8.30 Криминал
8.45 Акша айтырыы
9.00 БӨГҮН
9.10 "Чедимчелиг солдаттар", уран-чечен фильм
10.00 БӨГҮН
10.10 ДУУНГУ ТҮННЕЛДЕР
11.15 "Ойнаар-кыстар"
11.30 ТҮННЕЛДЕР Дүнеки чугаалар
12.00 БӨГҮН
12.20 "Хүртүден чайла!"
12.30 "Эрги телевизор" "Угрюм-хем"
14.00 БӨГҮН
14.20 А. Шарапованың программазы
15.10 Мультфильм
15.20 БО ШАКТА—Кызыл согун.
16.00 БӨГҮН
16.30 "Күрүне кызыгаары", т/с 5-ки фильм
17.45 Криминал
18.00 БӨГҮН
18.30 ТҮННЕЛДЕР Дүнеки чугаалар
19.05 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
20.00 БӨГҮН
20.25 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с
21.25 "Полковник Зориннин тайылбыры", орус детектив
23.00 БӨГҮН
23.35 Хүннүн маадыры
23.55—00.21 ИТОГО

ТВ ЦЕНТР
11.00 Мультфильм
13.35 Сайгарлыкчы Москва
13.55 МЕДЭЭЛЕР
15.20 Спорт дугайында легендалар
15.55 МЕДЭЭЛЕР
22.15 Сайгарлыкчы Москва
23.05 "Камгалаттынар дээш мегелээшкин", т/с.
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
00.30 "Чөптүг килен", т/с.
03.00 "Скульптор кыс", т/с
03.55 Петровка, 38
05.00 МЕДЭЭЛЕР

Вторник — май 25

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР
9.15 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
10.15 КӨРҮШ
11.00 Мультфильм.
11.15 Каткы-хөг панорамазы
11.50 Хүү библиотека
12.00 МЕДЭЭЛЕР
12.15 "Кады" деп программа
13.00 "Кадын Аннанын чажыды, азы Мушкетерлар үжен чыл эрткенде", уран-чечен фильм, 2-ги сериязы
14.20 "Делегейни дескиндир 80 хонук", м/с
14.45 Ындыг болзажок
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Космоста полиция", сериал.
15.45 Аас-кежиктиг таварылга.
16.30 Он алды харга чедир...
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР
18.15 Аялганы тып көрем.
18.45 Мында болгаш ам.
19.10 ТЕМА
19.50 "Сегун", сериал
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ
21.35 Агаар
21.40 "Вареныйның сөөлгү херээ", комедия
23.05 Ындыг болзажок.
23.20 "Будулуушкуннар чыындызы", АКШ Дендии күштүг күрүнеин бууразшкыны.
23.50—00.20 Теннис талазыбиле Францияның ажык чемпионады.

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгинин мендизи-биле Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир
7.35 Аяыл-оок чорук
7.45—8.36 Дамчыдылгалар программазы
9.15 Дежурный кезек
9.45 Бараанларны — почта дамчыштыр
10.10 "Миледи", т/с
11.00 МЕДЭЭЛЕР
11.35 "Үш хаанның тулчуушкуну", т/с
12.30 "Мээн өг-бүлем"
13.30 "Фома биле Ерема дугайында", "Чемодан" мультфильмнер
13.45 Музыка
14.00 МЕДЭЭЛЕР
14.30 "Чародей", т/с
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с
16.15 Музыка.
16.30 "Баштайгы ошкажыышкыннар", т/с.
17.00 МЕДЭЭЛЕР
17.30 Суурга.
18.00 "Тэфиге уткуштур" Чылдың болур национал телешанналдың хүн демдеглели
18.15 Гомеопатия болгаш кадыкшыл

"ТЫВА"
18.20 Телефильм
18.30 "Лабиринт", телевикторина
18.45 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ
19.05 МЕДЭЭЛЕР
19.15 "Кижилер болгаш салым-хуулар" Чурутонун өгбүлези
19.35 МЕДЭЭЛЕР
19.45 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.30 Тодаргайы-биле
20.40 "Аншлаг" көргүзер
21.15 "Снайпер", уран-чечен фильм.
23.10 Урмас Отт
00.15 Дежурный кезек
00.30—01.00 МЕДЭЭЛЕР

НТВ
7.00 БӨГҮН
7.40 Градусник
7.45 Криминал
7.55 Мен — камгалакчызы мен
8.05 Дуза
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер
8.15 Мультфильм
8.25 Кардан өзээ
8.35 Бөгүн— Москвада
8.50 Акша айтырыы
9.00 БӨГҮН
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
10.00 БӨГҮН
10.15 Хүннүн галстук чок маадыры
10.40 Криминал
11.05 Телеоюн
11.30 "Мен болгаш мээн ыдым", дог-шоу
12.00 БӨГҮН
12.20 "Хүртүден чайла!"
12.30 "Эрги телевизор" "Угрюм-хем", сөөлгү сериязы
14.00 БӨГҮН
14.20 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с
15.20 БО ШАКТА—Кызыл согун
16.00 БӨГҮН
16.30 "Күрүне кызыгаары", т/с. 6-гы фильм
17.45 Криминал
18.00 БӨГҮН
18.30 БО ШАКТА
19.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
20.00 БӨГҮН
20.25 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с
21.20 "Саймаарал", уран-чечен фильм
22.40 "Ойнаар-кыстар"
23.00—23.36 БӨГҮН

ТВ ЦЕНТР
11.00 Мультфильм
13.35 Сайгарлыкчы Москва
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.15 "Истекчи Заррас", т/с.
15.20 "Цирктин төөгүзү", 2-ги фильм.
15.55 МЕДЭЭЛЕР
16.00 "Ференц Лист", уран-чечен фильм, 1-ги сериязы
17.20 Мультфильм.
17.40 Петровка, 38
17.55 МЕДЭЭЛЕР
19.00 Ток-шоу
19.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 "Алдын клетка", т/с
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
22.15 Сайгарлыкчы Москва
23.05 "Камгалаттынар дээш мегелээшкин", т/с
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
03.00 "Скульптор кыс", т/с
03.55 Петровка, 38
05.00 МЕДЭЭЛЕР

Среда — май 26

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ
9.00 МЕДЭЭЛЕР
9.15 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с
10.15 ТЕМА
10.55 Мультфильм
11.10 Дириг амытаннар аймаа
11.50 Хүү библиотека
12.00 МЕДЭЭЛЕР
12.15 "Кады" деп программа
13.00 "Барык каттырынчыг төөгү", уран-чечен фильм, 1-ги сериязы
14.20 "Делегейни дескиндир 80 хонук", м/с
14.45 Ындыг болзажок
15.00 МЕДЭЭЛЕР
15.15 "Космоста полиция", сериал
15.45 Тергиин өөнүктер
16.05 Джунглиниң кыйгызы
16.30 Он алды харга чедир
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с
18.00 МЕДЭЭЛЕР
18.15 Маски-шоу
18.50 Мында болгаш ам
19.10 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ
19.50 "Сегун", сериалдың сөөлгү сериязы
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ
21.35 Агаар
21.40 "Ракетчи", ужуралдарлыг фильм
23.35 Ындыг болзажок
23.50 "Линданың дээре дээн ырылары"
00.30 Бут бөмбүүнүн талазыбиле Россияның кубогу дээш маргылдаа "Динамо" (Москва)—"Зенит" (Санкт-Петербург)
02.15—03.05 Теннис талазыбиле Францияның ажык чемпионады

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгинин мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир
7.45—7.56 Дамчыдылгалар программазы. Телеоюн
9.15 Дежурный кезек
9.45 Бараанларны — почта дамчыштыр
10.10 "Миледи", т/с
11.00 МЕДЭЭЛЕР
11.35 "Үш хаанның тулчуушкуну", т/с
12.30 "Мээн өг-бүлем"
13.30 Мультфильм
13.45 Музыка
14.00 МЕДЭЭЛЕР
14.30 "Чародей", т/с
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с
16.15 Музыка
16.30 "Баштайгы ошкажыышкыннар", т/с
17.00 МЕДЭЭЛЕР

"ТЫВА"
18.00 "Лабиринт", телевикторина
18.15 Актыг черге буруудаткаш. Дорт эфир. Тел 3-27-69, 3-36-71
18.55 МЕДЭЭЛЕР
19.05 "О" программа
19.25 МЕДЭЭЛЕР
19.35 Коллаж

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.30 Тодаргайы-биле
20.40 Боду бодунга режиссер
21.15 "Өршээл", уран-чечен фильм
23.00 "Сылдыстар шолу-99" деп национал музыка фестивалы
00.05 Дежурный кезек
00.20 МЕДЭЭЛЕР
00.50—01.19 Автошоу

НТВ
7.00 БӨГҮН
7.40 Градусник
7.45 Криминал
7.55 Мен — камгалакчызы мен
8.05 Дуза
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер
8.15 Мультфильм
8.25 Кардан өзээ
8.35 Бөгүн— Москвада
8.50 Акша айтырыы
9.00 БӨГҮН
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
10.00 БӨГҮН
10.15 "Саймаарал", комедия
11.30 "Фома биле Ерема дугайында", м/с
11.40 "Хүрээлел"
12.00 БӨГҮН
12.20 "Хүртүден чайла!"
12.30 "Эрги телевизор", "Далай бөрүзү"
14.00 БӨГҮН
14.20 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с
15.20 БО ШАКТА— Кызыл согун
16.00 БӨГҮН
16.30 "Күрүне кызыгаары", 6-гы фильм
17.45 Криминал
18.00 БӨГҮН
18.30 БО ШАКТА.
19.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
20.00 БӨГҮН
20.25 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с
21.25 "Полицейжи төөгү", боевик
23.00 БӨГҮН
23.40 Хүннүн маадыры
00.00 — 00.58 "Тиилеттиргеннерниң съездизи", фильм

ТВ ЦЕНТР
11.00 Мультфильм
12.35 Сайгарлыкчы Москва
13.55 МЕДЭЭЛЕР
14.15 "Истекчи Заррас", т/с
15.20 "Цирктиң төөгүзү", фильм
15.55 МЕДЭЭЛЕР
16.00 "Ференц Лист", уран-чечен фильм, 2-ги сериязы
17.40 Петровка, 38
17.55 МЕДЭЭЛЕР
19.55 МЕДЭЭЛЕР
20.30 "Алдын клетка", т/с
21.55 МЕДЭЭЛЕР
22.15 Сайгарлыкчы Москва
23.05 "Камгалаттынар дээш мегелээшкин", т/с
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
00.30 "Чылан хораны", уран-чечен фильм
03.00 "Скульптор кыс", т/с
03.55 Петровка, 38
05.00 МЕДЭЭЛЕР

Четверг — май 27

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР
9.15 "Ынакшылдың нүүрү-биле", т/с.
10.15 Галина Уланова ырлаар
11.05 Аяыл-оорукчулар клуву
11.50 Хүү библиотека
12.00 МЕДЭЭЛЕР
12.15 "Кады" деп программа.
13.00 "Барык каттырынчыг төөгү", уран-чечен фильм.
14.20 "Делегейни дескиндир 80 хонук", м/с
14.45 Ындыг болзажок
15.00 МЕДЭЭЛЕР
15.15 "Космоста полиция", сериалдың сөөлгү сериязы
15.45 Хуулгаазыннар, азы Синема
16.00 "Сезам кудумчу"
16.30 Он алды харга чедир
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с
18.00 МЕДЭЭЛЕР
18.15 Аялганы тып көрем
18.45 "Ам өске үелер-дир", музыкалыг комедия
20.05 "Утпазыннар дээш" Руфина Нифонтова
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ.
21.35 Агаар
21.40 "Угбашкылар", фильм
23.30 Ындыг болзажок.
23.45—00.35 Теннис талазыбиле Францияның ажык чемпионады.

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгинин мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир
7.45 Дамчыдылгалар программазы. Телеоюн
8.20—8.30 Садыг бажыны
9.15 Дежурный кезек.
9.45 Бараанларны — почта дамчыштыр
10.10 "Миледи", т/с
11.00 МЕДЭЭЛЕР
11.35 "Үш хаанның тулчуушкуну", т/с
12.30 "Мээн өг-бүлем"
13.30 Мультфильмнер
13.45 Музыка
14.00 МЕДЭЭЛЕР
14.30 "Чародей", т/с
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с
16.15 Музыка
16.30 "Баштайгы ошкажыышкыннар", т/с
17.00 МЕДЭЭЛЕР

"ТЫВА"
17.30 Хөгжүмнүг байыр
18.25 "Лабиринт", телевикторина
18.40 МЕДЭЭЛЕР
18.50 Чолдааалар чечектелип турда.
19.10 Джампа Тинлей биле ужуражылга
19.35 МЕДЭЭЛЕР
19.45 Коллаж

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.30 Тодаргайы-биле
20.45 Городок
21.20 "Күжүр гусарь дугайында сөстен чугаалап көрүнер", уран-чечен фильм
00.05 Дежурный кезек
00.20 МЕДЭЭЛЕР
00.50 — 01.15 Балыктаашкын дугайында чугаалар

НТВ
7.00 БӨГҮН
7.40 Градусник
7.45 Криминал
7.55 Мен — камгалакчызы мен
8.05 Дуза
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер
8.15 Мультфильм
8.25 Кардан өзээ
8.35 Бөгүн — Москвада
8.50 Акша айтырыы
9.00 БӨГҮН
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
10.00 БӨГҮН
10.15 "Кадайының орнунга", уран-чечен фильм
11.50 Мультфильм
12.00 БӨГҮН
12.20 "Хүртүден чайла!"
12.30 "Эрги телевизор" "Далай бөрүзү"
14.00 БӨГҮН
14.20 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с
15.20 БО ШАКТА — Кызыл согун
16.00 БӨГҮН
16.30 "Күрүне кызыгаары", т/с
17.45 Криминал
18.00 БӨГҮН
18.30 БО ШАКТА
19.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
20.00 БӨГҮН
20.25 Бут бөмбүү Чемпионнар лигазы "Манчестер Юнайтед" (Англия) — "Бавария" (Мюнхен)
23.00 БӨГҮН
23.40 — 00.06 Хүннүн маадыры

ТВ ЦЕНТР
11.00 Мультфильм
13.35 Сайгарлыкчы Москва
13.55 МЕДЭЭЛЕР
14.15 "Истекчи Заррас", т/с
15.20 "Цирктиң төөгүзү", фильм
15.55 МЕДЭЭЛЕР
16.00 "Ференц Лист", уран-чечен фильм, 3-кү сериязы
17.20 Мультфильм
17.40 Петровка, 38
17.55 МЕДЭЭЛЕР
19.15 Бут бөмбүүнүн дугайында чугаалар
19.55 МЕДЭЭЛЕР
20.30 "Ыыт чок херечи", т/с
21.55 МЕДЭЭЛЕР
22.15 Сайгарлыкчы Москва
23.05 "Камгалаттынар дээш мегелээшкин", т/с
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
00.30 "Миссис Дэллоуэй", уран-чечен фильм
03.00 "Омерта. азы Ыыттавас дугайында сайыр", т/с
03.55 Петровка, 38
05.00 МЕДЭЭЛЕР
05.10 — 06.55 "Чиге боолаашкын", уран-чечен фильм

Пятница — май 28

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР
9.15 "Ынакшылдың нүүрү-биле", т/с.
10.15 "Маска кеткен кижи"
11.00 "Утпазыннар дээш." Руфина Нифонтова
11.40 Смак.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 "Кады" деп программа
13.00 "Джульбарс", уран-чечен фильм.
14.25 Мультфильм.
14.45 Ындыг болзажок
15.00 МЕДЭЭЛЕР
15.15 Фильм-тоол
16.35 Мультфильм.
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с
18.00 МЕДЭЭЛЕР
18.15 Джентльмен-шоу
18.45 Ойна-ла, ынак гармонум!
19.15 Кадыкшыл
19.45 Хуулгаазыннар шолу
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ
21.35 Агаар
21.40 "Өлүм караваны" боевик
23.05 "Ак дойду" клуб
23.45 Ындыг болзажок
00.00 "Сөөлгү санажылга" уран-чечен фильм
01.45 — 02.40 Теннис талазы-биле Францияның ажык чемпионады

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгинин мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир
7.45 Дамчыдылгалар программазы. Телеоюн
8.15—8.28 Муң болгаш бир хонук
9.15 Дежурный кезек
9.45 Бараанларны — почта дамчыштыр
10.10 "Миледи", тҮс
11.00 МЕДЭЭЛЕР
11.35 "Үш хаанның тулчуушкуну", т/с
12.30 "Мээн өг-бүлем"
12.30 Мультфильмнер
13.45 Музыка
14.00 МЕДЭЭЛЕР
14.30 "Чародей", т/с
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с
16.15 Музыка
16.30 "Баштайгы ошкажыышкыннар", т/с
17.00 МЕДЭЭЛЕР

"ТЫВА"
18.00 Школачы медээлер
18.10 Аныяктар программазы
18.25 Ырлажыылы
18.55 МЕДЭЭЛЕР
19.05 Артист Сергей Өлзейоолдуң бодалдары
19.30 АЗИЯ ТӨВҮ
19.50 Коллаж

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.30 Тодаргайы-биле
20.40 "Тэфи" национал телешанналды тыпсырынын Үезулалы
00.00 Дежурный кезек
00.15 МЕДЭЭЛЕР
00.45 — 01.15 Подиум

НТВ
7.00 БӨГҮН
7.40 Градусник
7.45 Криминал
7.55 Мен — камгалакчызы мен
8.05 Дуза
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер
8.15 Мультфильм
8.25 Кардан өзээ
8.35 Бөгүн — Москвада
8.50 Акша айтырыы
9.00 БӨГҮН
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с
10.00 БӨГҮН
10.15 "Торпедоностар", уран-чечен фильм
12.00 БӨГҮН
12.20 Мультфильм
12.30 "Эрги телевизор" "Далай бөрүзү"
14.00 БӨГҮН
14.20 Суд чоруп тур
15.20 БО ШАКТА — Кызыл согун
16.00 БӨГҮН
16.30 "Күрүне кызыгаары", т/с
17.45 Криминал
18.00 БӨГҮН
18.30 БО ШАКТА
19.10 "Чараш кижи", т/с
20.00 БӨГҮН
20.30 "З" бөлүктүң солдаттары", Боевик
22.25 "Криминалдыг Россия", барымдаалыг сериал
23.00 БӨГҮН
23.40 Хүннүн маадыры
00.05 "Криминалдыг Россия", барымдаалыг сериал
00.35 — 02.24 "Хэллоуин-III", коргунчуг фильм

ТВ ЦЕНТР
11.00 Мультфильм
13.35 Сайгарлыкчы Москва
13.55 МЕДЭЭЛЕР
14.00 Советтер чурту
14.15 "Соок бажын", т/с
15.20 "Цирктиң төөгүзү", 5-ки фильм
15.55 МЕДЭЭЛЕР
16.00 "Ференц Лист", уран-чечен фильм, 4-кү сериязы
17.40 Петровка, 38
17.55 МЕДЭЭЛЕР
20.30 "Ыыт чок херечи", т/с
21.55 МЕДЭЭЛЕР
23.05 "Камгалаттынар дээш мегелээшкин", т/с
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
00.30 "Шыпшында шимээн", уран-чечен фильм
04.05 Петровка, 38.
04.30 — 06.15 "Хөлегелер", уран-чечен фильм

Суббота — май 29

ОРТ
7.50 "Даглар застава", уран-чечен фильм
9.25 Лама сөзү
9.45 Хүү библиотека
10.00 МЕДЭЭЛЕР
10.15 "100 хүү" деп программа
10.45 Эртенги почта
11.20 "Каламбур"
11.50 Смак
12.10 "Кайгамчыктыг кижилерниң амыдыралы" Марлен Хуциев
12.50 "Түннел сөс", уран-чечен фильм
14.35 Кирилл болгаш Мефодий "Славян бижиктиң болгаш культураның хүүү"
15.00 МЕДЭЭЛЕР
15.15 Дириг амытаннар аймаа
16.00 Теннис талазы-биле Францияның ажык чемпионады
16.50 "Луурджа Магданы" уран-чечен фильм
17.50 МЕДЭЭЛЕР
18.10 От мынчаар болган
18.55 "Бралаш", к/ж
19.10 "Каналдарны солуушаан", комедия
21.00 УЕ
21.35 "Чажыт материалдар", т/с
22.30 Неделя темазы
22.50 Бут бөмбүүнүн талазыбиле Россияның чемпионады
00.35 — 02.35 "Гарри болгаш Хендерсоннар" комедия

"РОССИЯ"
8.00 Мультфильм.
8.05 Уругларга фильм
9.30 Мультфильм
9.58 Реклама
10.00 Эртенгинин мендизи-биле, чурт!
10.35 Боду бодунга режиссер
11.05 Телеоюн
11.50 Баштайгы көрүштен ынакшыл
12.15 Алдын дүлгүүр
12.35 Эки медээлер
12.50 Мультфильмнер
13.05 "Тарзан Ужуралдар төөгүзү", т/с
14.00 МЕДЭЭЛЕР
14.30 Эрге-чагырга неделязы
14.55 Уругларга кыска метражтыг уран-чечен фильм
15.10 Ток-шоу
16.10 "Хоойлу болгаш корум-чурум", т/с
17.00 Шуут чажыт
18.00 "Мээн өг-бүлем"
19.00 "Эрги квартира"
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.35 Концерт
22.20 Кызыгааржы хүнүнге тураскааткан байырлал концерти
00.35 — 01.31 Хөгжүмнүг кокпажыгаш

НТВ
8.00 "Курлавырда ойнакчы", уран-чечен фильм
9.30 БӨГҮН
10.10 Криминал
10.35 Дуза.
10.55 "Миго—өске планетадан келген кижи", т/с
11.25 Телеоюн
12.00 БӨГҮН
12.15 Мергежили — репортер
12.30 Телеоюн
13.00 Мультфильм
13.10 "Эрги телевизор" "Фитиль"
13.25 М. Таратутаның программазы
14.00 БӨГҮН
14.15 "Өлүрүүшкүн дугайында ол херээжен бижээн", т/с
15.10 Суд чоруп тур
16.00 БӨГҮН
16.20 "Мен болгаш мээн ыдым", дог-шоу
16.50 "Күрүне кызыгаары", т/ сериалдың сөөлгү сериязы
19.10 "Бут бөмбүү" клуб
20.00 БӨГҮН
20.25 Хүннүн галстук чок маадыры
20.55 "Парижтиң чажыттары", уран-чечен фильм
23.00 БӨГҮН
23.35 — 01.29 "Ийи дакпыр сезиглел", боевик

ТВ ЦЕНТР
13.00 Петровка, 38
13.20 "Дик Торпин", уругларга т/с
14.40 Мультфильм
16.50 "Сиген иштинде амданныг ханды", уран-чечен фильм
17.55 МЕДЭЭЛЕР
20.25 Мультфильм
23.00 "МакГанвер", т/с
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
00.30 "Онассис", уран-чечен фильм, 1-ги, 2-ги сериялары
05.00—07.40 "Өртемчейнин төнчүзү көстүп келирге", уран-чечен фильм (ФРГ — Австралия — Франция)

АҢЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Ок-боо садар "Арсенал" деп магазин ажыттынган. Ында мурнунда эдилелге турган ТОЗ-17, ТОЗ-8 бооларны садып турар. Өртээ чиик.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Комсомольская, 14.
Телефону: 3-88-23.
Чөпшээреливис ПА № 0001689.

КОМБИНАТ ХАГДЫНГАН

"Тыва кобальт" комбинаттың хагдынганын Чеди-Хөл кожуун чагыргазы дыннадып тур. Аңаа хамаарылгалыг албан черлери, кижилер удурдедир санажылгаларны

1999 ЧЫЛДЫҢ ИЮНЬ 14-КЕ

чедир хынажып, тодарадыр. Бо хуусаанын соонда кандыг-даа негелде турбас.

Адрези: Хову-Аксы суур, кожуун чагыргазы.

Кургаг сыын мыйызы садып ап тур бис.
АДРЕЗИ: "Найырал" кинотеатры, идик септээр мастерская.

Өвүр кожуунның улус өөредилге килдизи кожуунның Саглы сумузунда уругларның "Хүнчүгеш" садының эргелекчизи

Кушкаш Анай-ооловна МОНГУШТУҢ

аар аарааш, мөчээни-биле оон дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур

Чеди-Хөл кожуун чагыргазы кожуун чагыргазының даргазы Начын-оол Донгакович Балчий-оолдун кады төрээн угбазы

Биче-Кыс Донгаковна БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ

үр эвес аарааш, мөчээни-биле оон өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазал болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи

Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Светлана Балчыр

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91, секретариат—3-36-82

Солун келбейн барганда дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92

КИЛДИСТЕР:
Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15
Медээлер албаны—3-34-98;
Бухгалтерия—3-41-16;

Солун неделяда үш катап үнер
Хемчээли 2 парламал ама
Тиражы 5444
Чагыг 37

АГАР САНЫВЫС. № 40703810400000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазыбиле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелинин Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген
Бүрүткеттирген дугаары—Т 00007
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар